משרד ראש הממשלה

תמ"ר

מתווה פעולה לשיקום והעצמת תשתיות המורשת הלאומית

אדר תש"ע פברואר 2010

"עם שאינו יודע את עברו, ההווה שלו בל ותתידו לוט בערפל."

יגאל אלון 1975

תקציר

צוות היגוי

צבי האוזר-יו"ר

צח גרניט

ד"ר עירית עמית

ד"ר אופיר העברי

איתן צפריר

צוות תכנון

איתן צפריר (מנהל)

אילן בן יוסף (רכז)

רון לשם (תוכן)

ד"ר דיתי רונן (מורשת התרבות הבלתי גשמית)

ד"ר אבי ששון (מורשת ההתיישבות הציונית)

ד"ר בועז זיסו (מורשת הארכיאולוגיה)

נירית שלו כליפא (אמנות פלסטית, מוזיאונים, בתי אוסף וארכיונים)

ירדן ותיקאי (הסברה)

פיני יצחקי (שיווק)

צחי גבריאלי (יישום)

רו"ח אבי כהן (כלכלה)

תודות לאנשים שסייעו ותרמו לעבודה

איל גבאי, מנכ"ל משרד ראש הממשלה

יוסי שטראוס, חשב משרד ראש הממשלה

עו"ד שלומית ברנע, היועצת המשפטית משרד ראש הממשלה

ד"ר גבי גולן, סגן מזכיר הממשלה

ויקטור וייס, סגן חשב משרד ראש הממשלה

יוסי פלדמן, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

יהושע דורפמן, מנכ"ל רשות העתיקות

אפי שטנצלר, דירקטוריון הקרן הקיימת לישראל

אלי אמיתי, מנכ"ל רשות הטבע והגנים

עמרי שלמון, משנה למנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

רענן כסלו, ראש תחום שימור ברשות העתיקות

עזרא סיידוף, משרד ראש הממשלה

צדוק עמר, משרד ראש הממשלה

ד"ר צבי צמרת, מנכ"ל יד יצחק בן צבי

אלי שיש, מנהל של"ח, משרד החינוך

אריאל וייס, "יד הנדיב"

עידו עברי, "יד הנדיב"

ד"ר אשר רגן, "יד הנדיב"
סימה טוקטלי, מזכירות הממשלה
אורן ויינברג, הספרייה הלאומית
אלי הורביץ, "יד הנדיב"
גידי בארי, "יד הנדיב"
עמיקם ריקלין, הקרן הקיימת לישראל
דרור בר-שד, רשות העתיקות
דינה אבשלום גורני, רשות העתיקות
מיכה כהן, רשות העתיקות
ד"ר דוד עמית, רשות העתיקות
אברהם גרייצר
ד"ר צביקה צוק ־ ארכיאולוג ראשי, רשות הטבע והגנים
זאב מרגלית, אדריכל ראשי, מנהל אגף שימור ופיתוח, רשות הטבע והגנים
איקום ־ איגוד המוזיאונים הישראלי
מיכל הנקין, גליה דווידזון, איגוד הארכיונאים הישראלי
סיגל בנצור, הארגון הישראלי לשימור נכסי תרבות בישראל
עידית עמיחי, ראש המחלקה למוזיאונים ואמנות פלסטית במינהל התרבות
יהונתן (חיליק) נדב, ליאת בן חביב, בילי סגל, ישי עמרמי, גיא רז, לירן עצמור - חברי הפורום לשימור הזיכרון האודיו-ויזואלי בישראל
ד"ר יהושע פרוינדליך, גנז המדינה,
גב' ימימה רוזנטל, סגנית גנז המדינה
ד"ר עופר בורד, יחידת המוזיאונים של משרד הביטחון
עדי עופר, יד בן-צבי
אילן כהן, צחי בקר, מוזיאון ארץ ישראל
סוזן חזן, מינרווה ישראל
טל קציר, אדריכלית נוף
חומי נובנשטרן, עוזרת מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
יעל גייסט-סיון, מנהלת מחוז חיפה, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
רן חדוותי, מנהל מחוז השרון, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
טל בן נון, מנהל מחוז מרכז, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עופר יוגב, מנהל מחוז דרום, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עידית מי-דן, מידענית, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
ד"ר דובי הדר, מרצה ללימודי ארץ-ישראל במכללה האקדמית אהלו בקצרין
זאב חנוך ארליך, מורה דרך ומדריך בכיר מעפרה
דייויד מילגנגרין, החברה הממשלתית לתיירות
רפי שגב, מנכ"ל "מגלים ארץ" , החברה להגנת הטבע
ד"ר דן אלמגור, פזמונאי, מחזאי וחוקר ספרות
גליה בר אור, המשכן לאמנות עין חרוד
אילן דה פריס, הסינמטק הישראלי
נחום היימן, העמותה לשימור הזמר העברי

שמואל הר נוי, לשעבר מנכ"ל הספריה הלאומית
יאיר הראל, הזמנה לפיוט
אבי זעירא, מכון שיטים
ד"ר שלי זר ציון, המרכז לתיעוד אמנויות הבמה, אוניברסיטת תל אביב
ויקטוריה חודורקובסקי, הספריה הישראלית למחול, בית אריאלה
צילה חיון, חותם
טלי יצחקי, אמב"י, ארגון מעצבי הבמה הישראלי
מיכה ינון, לשעבר ראש מינהל התרבות ויו"ר רשות השידור
משה כץ, בית אריאלה, עיריית תל אביב
פנינה לואים, רננות, המכון למוסיקה יהודית
אביגדור לוין, בית אריאלה, עיריית תל אביב
ערן ליטוין, אספן וחוקר זמר עיברי
פאול לנדאו, המכון למוסיקה ישראלית
יגאל מולד חי, הסינמטק הישראלי
חנה מוניץ, האופרה הישראלית
משה מיטלמן, אגודת הסופרים העברים
תרצה ספיר, כוריאוגרפית ומומחית לכתב תנועה אשכול-וכמן
משה סקאל, מרכז ההדרכה לספריות
ד"ר גילה פלם, המחלקה למוסיקה, הספריה הלאומית
ד"ר דן רונן, לשעבר מנהל אגף תרבות ואמנות במינהל התרבות
דיאנה שואף, האגודה לכתב תנועה מיסודה של נועה אשכול
שמואל שם טוב, מרכז ההדרכה לספריות
עפר שמר, תיאטרון מראה, קרית שמונה
רוני תורן, מעצב במה

ציורי התקרה בישיבה הגדולה בבית שערים, יצירתו של צייר בתי הכנסת
הירושלים יצק ב"ק: קיר הבניין ועמו חלק חלק מהציור קרסו
לאחרונה ודרושים פעולת הצלה ושיקום מיידית.

מזכיר הממשלה

לכבוד
מר בנימין נתניהו
ראש ממשלת ישראל
ירושלים

כ' באדר התש"ע
17.2.2010

הנדון: שיקום והעצמת תשתיות מורשת לאומית

ביום כ"ב בכסלו התש"ע, 9 בדצמבר 2009 הטלת עלי לעמוד בראש צוות היגוי להכנת תכנית פעולה לקידום והעצמת פרוייקטים המהוים את תשתיות המורשת הלאומית ציונית של ישראל בראיה ממשלתית כוללת.

מצורף בזאת מתווה פעולה מפורט, שהוא פרי עבודה מאומצת של צוות יועצים רחב שכלל עובדי משרד ראש הממשלה ומומחים חיצוניים. מתווה הפעולה לשיקום והעצמת תשתיות המורשת הלאומית הוא ניסיון ראשון מסוגו לכלול במעטפת אחת נכסים מוחשיים ובלתי מוחשיים המזינים את המורשת הלאומית של ישראל. על בסיס מידע רב שנאסף ועובד לכדי תמונה כוללת, גובשה תכנית שמטרתה לשקם, לשדרג ולהעצים את נכסי המורשת ולהבטיח הישמרותם לדורות הבאים.

בשנים עברו נכסי מורשת מסוימים טופחו וחוזקו, בעוד שאחרים נדונו לכליה, בלייה ושמד. מתווה פעולה זה בא לשנות סדרי בראשית. יש בו משום מעבר מ"הליך אבולוציוני" רגיל לכדי "רבולוציה" של ממש בתחום. תשתיות המורשת מוחשיות מורכבות מאתרי ארכיאולוגיה, אתרים ומבנים לשימור, מוזיאונים, ארכיונים ואנדרטאות. לציד קיימות תשתיות "בלתי מוחשיות" המטפחות את הלשון והספרות העברית, זמר עברי ומוסיקה מסורתית, סרטים וקולנוע, מחול עממי, חגים וטקסים ותיעוד היסטורי ענף. כולן נדבך מהותי בהבטחת חוסן לאומי, המבססות עוגנים להתמודדות עם אתגרי העתיד.

טיפוח נכסי המורשת ופעולות בקשר לשיקומם והעצמתם נוגע במישרין ובעקיפין למשרדי ממשלה רבים, רשויות וארגונים. המתווה מציע לטפל בכ- 150 פרויקטים, בהיקף השקעה העולה על 600 מיליון שקלים.

אין ברשימת הפרויקטים המוצעים במתווה הפעולה משום "כזה ראה וקדש", אלא זאת רשימת המלצות שיונחו לפני ועדת היגוי בין משרדית, ככל שהממשלה תחליט להוציא לפועל תכנית לאומית לשיקום והעצמת תשתיות המורשת הלאומית. או אז יכול שפרויקטים נוספים יתווספו, ואחרים הכלולים במתווה הפעולה יוסרו ממנו. ויודגש, כי אין בהכללתו או באי הכללתו של פרויקט זה או אחר במתווה משום "הבטחה שלטונית", אלא בחזקת "הכל צפוי והרשות נתונה".

יש בהמלצות הכלולות במתווה כדי להביא להכפלת מספר המבקרים באתרי מורשת, כמו גם להעמיד עולם ומלואו לרשות משתמשי רשת האינטרנט. כל זאת כדי לאפשר לדורות הבאים לגעת ולהיחשף, בשטח ובעולמות וירטואלים, באתוסים הלאומים, במורשת המשותפת ובסיפור ההיסטורי המלכד של עם ישראל בארצו.
בנוסף להשלכות תרבותיות, ערכיות וחינוכיות, עשוי המתווה המוצע להביא לגידול שנתי של כמיליארד וחצי ₪ בתוצר המצרפי הגולמי, וליצור למעלה מ-4,000 מקומות עבודה חדשים.

יש במתווה הפעולה גם בשורה גדולה לפריפריה, שכן חלק גדול מן הפרויקטים בתחום המורשת המוחשית נמצאים בגליל ובנגב. ביצועם יגדיל את היקף התיירות בחבלי ארץ אלה ואמור להוסיף כ-1,600 מקומות עבודה חדשים ומאות מיליוני שקלים לכלכלתם. בנוסף לתושבי הפריפריה ייהנו מהעצמת תשתיות המורשת, גם למעלה ממיליון עולים כמו גם יהודים בתפוצות, שיישום מתווה הפעולה יאפשר להם לחבור למרחב ציבורי עתיר ממשקי תרבות ומורשת עדכניים.

הגיעה העת שמדינת ישראל תסתכל על מארג הגורמים התורמים להעצמת הזהות הקולקטיבית כמקשה אחת, תעמיד את טיפוח מקורות חוסנה הלאומי בסדר עדיפויות גבוה ותקדיש למשימה זו את המשאבים ותשומת הלב הממשלתית הראויים לכך.

בברכה,

צבי האוזר
מזכיר הממשלה

א. המערכה על עתיד הציונות

לצד המערכה הביטחונית והמדינית, בה מתמודדת ישראל בשנים האחרונות, מצטרפת החובה לקיים מערכה נוספת: מלחמת קיום ערכית, חינוכית ותרבותית, להבטחת עתיד הציונות.

שבר ערכי מאיים על הגדרות הזהות הקולקטיבית. דור חדש של ישראלים, שהחוויה הציונית זרה לו, מביט על חייו כאן כמובנים מאליהם, וגדל במעטפת של רדידות תרבותית, של דילול הידע והרוח. הציונות, בעיניו, מאבדת את הקסם, גם את החיוניות.

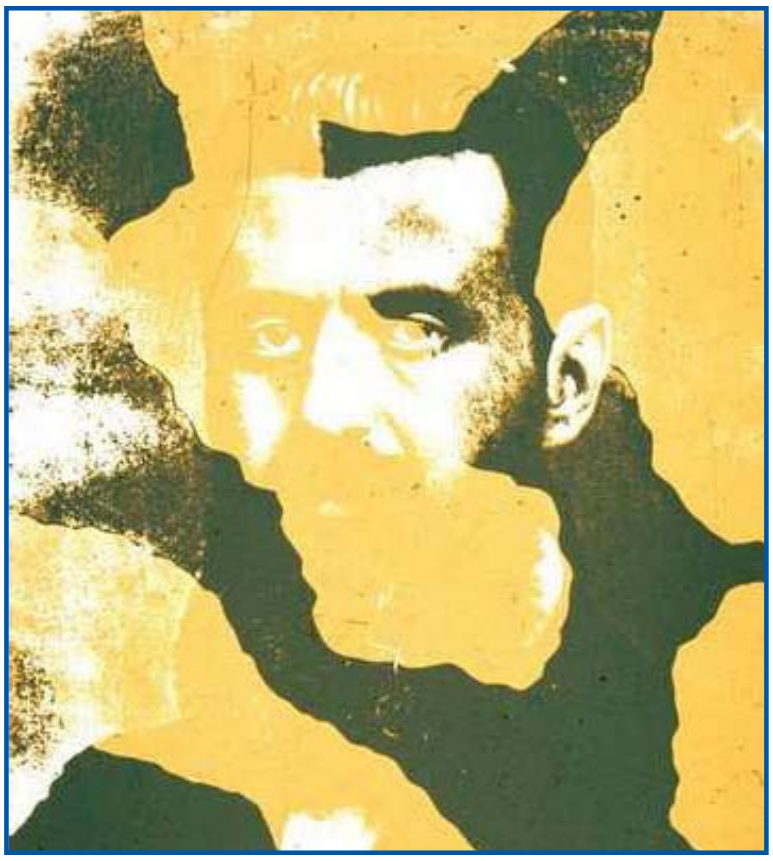

הצלחה במערכה הערכית, ראשיתה ביכולת לספר את הסיפור - את זיקתו של העם אל הארץ. סיפור, בכוחו לשכנע, לעורר. בכוחו להשיב את הריגוש אל החלוציות ואל הקהילתיות, לחזק את הרתמות היחיד ואת מחויבותו לחברה.

תרבות השפע תובעת את מחירה הכבד. לצד יתרונותיה יש בכוחה להחליש את האתוס המלכד של החברה, לסכן את חוסנה המוסרי, את יסודותיה התרבותיים, את רוח ההקרבה ההדדית וההומאניות.

התחרות המחריפה על תשומת לבו של אדם בעידן המודרני, מול ריבוי מדיות ומסרים, דורשת אמנם להתאים את האריזה, את הקצב ואת הכלים החווייתיים בהם יסופר, אולם העוצמה הטעונה באתוס היהודי והציוני מותירה אותו דרמטי, מסעיר ורלוונטי מתמיד. יש בו את קסם הבשורה שבחזרה לפשטות, ואת הכוח ללכד.

המתווה לשיקום והעצמת תשתיות מורשת לאומית

מתווה הפעולה המוצג להלן מבקש להניע מהלך נרחב, שיתפרס על פני חמש שנים, ועיקרו שיקום והעצמת תשתיות המורשת לאומית, באמצעות השקעה בשימור, בשחזור, בשדרוג, בפיתוח, במחקר, בהסברה, בפרסום ובשיווק של נכסים היסטוריים ואוצרות תרבות, למען חיזוק הזהות הישראלית, עושרה התרבותי, וחוסנה המלכד. נדבך מרכזי במהלך, טמון בהטמעתו במערכת החינוך ובדרכים המוצעות להבטחת חלחולו אל עומק התודעה הציבורית.

שינוי שכזה ניתן להשגה רק באמצעות בולטות גבוהה, שתושג בזכות רוחב היריעה של הפרויקטים הרבים הנכללים בה, ואריזתם תחת מטריית תוכן אחת, שתזכה לנוכחות ולמרכזיות על גבי סדר היום. המטרה מחייבת שיתוף פעולה מלא בין משרדי הממשלה השונים הקשורים במישרין או בעקיפין לפרויקט.

מעבר להשפעתה המיידית הצפויה, נכללו במתווה הפעולה נדבכים בעלי חשיבות מהותית לתיעוד ולשמירת המורשת מפני כליה ואבדן עבור הדורות הבאים. בלעדיה, יישמט מצע השורשים - הבסיס ההיסטורי המוסרי לחיים בארץ.

המערכה הערכית מופנית בראש ובראשונה אל הצעירים ולבני הנוער. כמו כן, למעלה ממיליון עולים, שלא זכו לעתים להתחנך על הבסיס המורשתי. בנוסף, היא פונה אל העם היהודי כולו, מתוך הכרח להעמיק את הקשר שבין הקהילות לארץ; חשיבות המתווה היא שלראשונה נוצר מבט כולל על כל אותם מרכיבים של תשתית המורשת הלאומית. זו הסתכלות מתכללת ומקיפה הכוללת נכסים גשמיים ובלתי גשמיים כאחד.

תשתיות מורשת לאומית הן נכסים גשמיים ובלתי גשמיים המעידים על הזיקה שבין עם ישראל לארץ ישראל, ואשר העצמתן תורמת לחיזוק התודעה, הגאווה, והחיוניות הלאומית.

נכסים גשמיים (tangible/material cultural resources) הינם אתרים, מתקנים, מערכות ופריטים פיזיים עתיקים (ארכיאולוגיים) ומראשית הציונות (בהתיישבות הכפרית והעירונית, במרחבים הפתוחים ובמוזיאונים, בבתי אוסף ובארכיונים).

נכסים בלתי גשמיים (intangible/nonmaterial cultural resources) הינם אוצרות ספרות, הגות, פילוסופיה, אמונה, שירה, פיוט, אגדה, לשון, זמר, אמנויות הבמה, קולנוע, מסורות, טקסים, עצרות, חגיגות, פסטיבלים, אומנויות ועוד.

נכסי המורשת - עולם הולך ונעלם

מאות רבות של אתרי המורשת ציונית נמצאים במצב עזוב, בלתי שמור, בלתי נגיש, ולא אחת מאוימים בידי תהליכי פיתוח, פגעי הזמן ופגעי טבע ואדם.

הפרויקטים שמומלץ לבחון את העצמתם נבחרו מבין אלפי אתרים ונכסים. תהליכי הבחינה התבצעו על פי אמות מבחן משוקללות, המשקפות את החזון. לכשיאושרו, יוקצה מימון לפרויקטים מתוך תקציב ממשלתי עם מימון מקביל (matching) של תקציבים מארגונים לא ממשלתיים ותרומות.

אחת מאמות המבחן העיקריות היא היכולת והנכונות של רשויות וגופים אחרים, לתחזק ולתפעל לאורך שנים, את הפרויקטים שיזכו לשיקום, העצמה ושדרוג, וזאת מבלי להיזקק לסיוע ממשלתי מוגדל. מימוש המתווה מחייב שיתוף פעולה בין משרדי ממשלה, תוך התגייסות השלטון המקומי, הרשויות וגורמים במגזר העסקי ובמגזר השלישי.

זהו גם מבחנם של הפרויקטים המוצעים - כל אחד בפני עצמו - יכולתו הנצפית לחולל הכנסות בשאיפה לאזן את הוצאות תפעולו ותחזוקתו הפיזית, התכנית, התדמיתית והשיווקית, תוך הבטחת רענון והתחדשות תקופתית,

ומניעת שחיקה של מעמדו התחרותי בסביבת הגירויים והפיתויים של קהלי המטרה. בחירת הפרויקטים להעצמה, התבססה, בין היתר, על שיקולי ההיתכנות לקיימות תפעולית ותחזוקתית שכזו לאורך שנים, וכן וידוא יכולות מוכחות של הגורם האחראי לכך.

הטמעה ציבורית רחבת היקף תבוא לידי ביטוי גם בקמפיין פרסומי, הסברתי ושיווקי נרחב, אשר ישתף את הציבור הישראלי, כמו גם קהילות בחו"ל, במהלכים ובתוצאות הפעילות.

להקת תיאטרון מחול ענבל, ריקודי רועים.
כוריאוגרפיה: שרה לוי-תנאי (1951) מוסיקה: מתתיהו שלם; שירים: שרה לוי-תנאי;
תלבושות: אנטול גורביץ'

יש לראות במתווה זה מעין 'פתח דבר', מתווה ראשוני, לפיו תתקבלנה החלטות עקרוניות, אשר המשכן בהקמת מנהלת שתוציא את הפרויקטים אל הפועל. מטבעו של התהליך, פרויקטים נוספים יעלו על סדר היום במהלך העבודה, ואחרים ירדו, כנגזרת של בחינה מעמיקה מול מוסדות השלטון המקומי ומול גופים חוץ ממשלתיים שייטלו חלק נכבד במימון ובתפעול לאורך שנים.

ב. יעדים ומטרות

- **קירוב נכסי מורשת לאומית לאזרחי ישראל ולקהילות היהודיות בעולם; ברמה של היכרות גיאוגרפית מקיפה (ידיעת נופי, נתיבי ואתרי הארץ), ברמה של ידע תכני מעמיק (ידיעת ההיסטוריה ואשיות התרבות העברית, בהתאמה לכל קבוצת גיל), מתוך סקרנות, אהדה והזדהות, וברמה של ריגוש, תחושת שייכות וזיקה, מעורבות, שליחות, אחריות ולכידות מחשלת-מחסנת.**

- העצמה, שדרוג וחשיפה של שורה רחבה ומגוונת של נכסי מורשת לאומית, לציבור הרחב, על ידי מינוף כוח המשיכה וכושר הריתוק שבהם לכל פלחי ומגזרי החברה.

- הגברת המעורבות החווייתית של הציבור הרחב, בשלל פעילויות עומק העוסקות במורשת לאומית - הגברת מספר המעורבים, מספר ההשתתפויות החווייתיות שלהם, משך ההשתתפות, עוצמת החוויה ומידת הסיפוק.

- פריסה של המעורבות החווייתית של הציבור הרחב, על פני מפה רחבה של נכסי מורשת לאומית, מבחינת הקשת ההיסטורית, הכיסוי הגיאוגרפי מדן ועד אילת, מגוון הנושאים והנדבכים המרכיבים את המורשת הלאומית.

- הענקת עוצמה מחודשת לאתוסים הלאומיים, לגיבורי ומעצבי המורשת הציונית-לאומית, כמשען לחיפוש דרך חיים, הרתמות למשימות לאומיות, וניווט למנהיגות על בסיס מודלים חיוביים לחיקוי ולגיבוש.

- יצירת סינרגיה בין נכסי המורשת הלאומית באשר הם, על ידי רישות בקשרי תוכן, פעילות, הסברה, חינוך, השכלה, שיווק, מחקר, אימוץ, חונכות, סיוע הדדי, כלכלה ושדולה.

- עידוד והגברת תחרות בונה בין גופים ורשויות העוסקים בשימור וטיפוח, פיתוח, חשיפה, המחשה, הנחלה והפעלה של נכסי מורשת, במקביל לתמרוץ שיתופי פעולה ביניהם. השילוב המיטבי של תחרות עם שיתוף פעולה שאינו מבטל את התחרות, אלא מזקק אותה לערוצים משפרים, מיעלים ומחזקים.

- בניית מערכות סקירה, איסוף, קיטלוג, תיעוד דיגיטלי ואצירה תכנית וחומרית. בפעולה זו יש בכדי להוות הנגשה ושיווק של כל נכסי המורשת הלאומית בישראל, כך שלא ירדו לטמיון או יישכחו, יהוו אבן שואבת למחקר ולימוד, מצע לשורשי כל דור חדש, וזירת השראה ליצירה והמצאה, להאדרה רוחנית-אנושית ולהעשרת חיי הפרט, הקהילה והאומה בכל מקום ובכל עת.

- הכשרת, הסמכת ואיגוד עתודה של אנשי מקצוע מעולים בכל תחומי העצמת המורשת.

"אנחנו על המפה" – מפות המורשת הלאומית

שתי מפות יקומו לחיים מתוך המהלך המוצע, ימותגו ויושרשו בציבור: מפת הסיפור היהודי ההיסטורי בארץ ישראל ומפת החוויה הישראלית הציונית. יהיו אלה שני נתיבי שטח חדשים ומסעירים, במתכונת 'שביל ישראל', אשר יביאו המונים אל עשרות אתרים ארכיאולוגיים, ולצדם אל עשרות תחנות בתולדות היישוב, מוזיאונים קטנים, אנדרטאות וסיפורים אנושיים מהם הורכב הנס הציוני.

להלן תרשים כרטוגרפי ראשוני של מיתווה הנתיבים לצורך הדגמת הרעיון בלבד - כיצד לשזור אתרי מורשת לאורך ציר תנועה מפותל, אותו ניתן לעבור קטעים-קטעים במשך שנה אחת או מספר שנים, בהתאם לחלונות זמן העומדים לרשות 'מטיילי המורשת', תוך סינכרון עם אירועים.

השביל ההיסטורי של ארץ ישראל

תרשים ראשוני של תוואי רעיוני להצגת התפיסה בלבד

שביל "החוויה הישראלית" של ארץ ישראל

תרשים ראשוני של תוואי רעיוני להצגת התפיסה בלבד

להציל את העבר למען העתיד

הצלה דחופה נדרשת לשרידי מבנים מתפוררים מראשית ההתיישבות, חלקם מעוררי עניין בינלאומי ותיירותי. אלו הם אתרי מורשת, ממחישים את בנייתה של ישראל, ומפיחים ניחוחות מרגשים ומסעירים שלא ניתן להיוותר אדיש מולם. חלקם נמצאים בסכנת קריסה מיידית.

מחנה המעפילים בעתלית:
דוגמא להפיכת חורבן לאבן שואבת - 75,000 מבקרים בשנה.

מהלך נרחב של דיגיטליזציה יפתח את המוזיאונים, את האוספים והארכיונים, את נכסי התרבות, את הידע והרוח, כזמינים מכל בית, ולכל תלמיד וחוקר. תחת "הספריה הלאומית", יציל תהליך המחשוב עולמות תוכן שלמים המתכלים ועומדים בפני אבדן, או שאינם מעובדים באופן מובן דיו. מהלך הסברתי ומיתוגי יפיק מתוך כל אלה את הכח הנדרש להפיכת הידע לנגיש ומושך.

לצד אלה, נדרש חיזוקה של תרבות קנונית, כמענה לעידן התקשורת המסחרית הכרוך בבידור זול, חסר זהות ועומק. בכל העולם נוקטות ממשלות מהלכים להבטחת שרידותה של תרבות עשירה. במציאות הישראלית הכרח זה חיוני אף יותר, ויש לו תפקיד מרכזי בהנשמת הזהות הציונית, ובהבטחת שאיפה למצוינות, התפתחות רעיונות והשקפות עולם.

נדבך מרכזי נוסף הוא הטמעת המורשת הלאומית בקרב נוער וצעירים. נושא החינוך לערכי המורשת הלאומית לא כוסה על ידי צוות התכנון שעמל על הכנסת מתווה הפעולה. חרף זאת ובשל חשיבות העניין אנו מצרפים למתווה הפעולה השלם נספח חינוך, אשר הוכן על ידי אנשי המקצוע של משרד החינוך.

ג. ארכיאולוגיה

לאורכה ולרוחבה של מדינת ישראל פזורים עשרות אלפי אתרים עתיקים, שרידי תרבויות העבר שהתקיימו כאן לפני מאות ואלפי שנים. שרידים משמעותיים רבים נותרו מההתיישבות היהודית מכל התקופות בארץ-ישראל.

כאלה הם, למשל: תלים ואתרי יישוב מתקופת המקרא, מבצרים, ארמונות ומבנים מימי בית חשמונאי ובית הורדוס, שרידי ערים, כפרים וקברים, חלקם מפוארים, מימי המשנה והתלמוד. ביניהם ראויים לציון מיוחד שרידי למעלה ממאה בתי-כנסת, ברובם מבנים מרשימים ומפוארים, שהתגלו ביישובים יהודיים שהתקיימו ברחבי הארץ למן שלהי התקופה החשמונאית ועד סוף תקופת התלמוד.

חוק רשות העתיקות, (התשמ"ט - 1989) קובע כי רשות העתיקות היא הגוף המוסמך לטפל בכל ענייני העתיקות בישראל. הרשות רשאית לבצע פעולות שונות לשם מילוי תפקידיה, כגון: פיקוח, חפירות, פעולות שימור ושחזור ואחזקה. עד היום, הוכרזו בישראל כ-25,000 אתרי עתיקות. רשימה זו כוללת אתרים מגוונים, השונים בסוגם, בגודלם ובזמנם. רשות העתיקות מופקדת מבחינה סטטוטורית על השמירה והטיפול באתרים אלה, אך היא נעדרת תקציב מובנה לביצוע משימה זו, והיא יכולה להשפיע למעשה רק כאשר מתבצעת פעולה באתר עתיקות - כגון פעולת פיתוח.

כ-800 אתרים עתיקים במדינת ישראל ניתנים להגדרה כ"בעלי חשיבות לאומית". כ- 150 אתרים שוכנים בשמורות טבע או בגנים לאומיים, ואף הם מוכרזים כחוק ונמצאים באחריותה ובטיפולה השוטף של רשות הטבע והגנים-רט"ג). ברם, רק כ- 50 אתרים מוסדרים לקליטת קהל. בגנים לאומיים ושמורות טבע כ-30 אתרים בעלי ערך עולמי יוצא דופן; חלקם הוכרזו כאתרי מורשת עולמית וחלקם מיועדים להכרזה.

בכל מה שקשור בארכיאולוגיה ובמקומה בתודעה הציבורית הישראלית, חלו בשנים האחרונות שינויים מרחיקי לכת. בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה, הארכיאולוגיה הייתה מעין תחביב לאומי שחידד ואישש את ערכי הציונות והלאום היהודי בארצו, ההתיישבות היהודית והכרת הארץ. כיום, יש תחושה כי ההתעניינות הציבורית בתחום זה התפוגגה ואינה מלהיבה כבעבר.

אתרים ארכיאולוגיים מוסדרים מהווים נדבך מרכזי במסלולי תיירות נכנסת בישראל, המחוללת ביקושים של למעלה משלושה מיליון ביקורים בשנה, בעיקר בגנים הלאומיים. עם כל החשיבות של המאסה הזו, ספק אם היא תורמת להרחבת התודעה של הציבור הישראלי בתחום הארכיאולוגיה או להעצמת האתוס הלאומי המלכד בקרב העם בישראל, שכן לרוב מדובר בתיירות נכנסת מחו"ל.

ארכיאולוגיה - עולם של עבר, הווה, עתיד

לאור המשמעות הלאומית הגדולה והתכנים העשירים של ממצאים ארכיאולוגיים בישראל, קיים צורך להגביר את העניין הציבורי בעשייה הארכיאולוגית הכללית ובממצאיה במרחבי הארץ.

במסגרת הפרויקט הנוכחי ניתן לשאוף לכך שחלק גדל והולך בציבור הישראלי וביהדות התפוצות ייחשף לשרידים העתיקים הייחודיים המלמדים על התפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל ותרבותו במהלך התקופות, ובכך להגביר את ההיכרות והקשר בין העם לטרטוריה המכוננת שלו.

על מנת להחליט באילו אתרים להתמקד, בוצע תהליך מורכב של מיון ושיקול. בתהליך זה נבחנו כ – 800 אתרים ארכיאולוגיים משמעותיים, מתוך רשימה של כ – 25,000 אתרים מוכרזים בישראל. כ – 110 אתרים בעלי פרק יהודי חשוב בתולדותיהם, התבלטו בשל אמות המבחן שיתוארו להלן. האתרים נבחנו, מוינו וסוננו בשלב נוסף, ומתוכם מוצעת "נבחרת" של 37 אתרים.

בכדי לזקק את הנבחרת, נבדקו מספר אמות מבחן: עוצמת הסיפור ההיסטורי המיוחס לאתר העתיקות, הדמויות ההיסטוריות הקשורות באתר, מצבם הפיזי של השרידים ורמת השתמרותם, מצבם החזותי, האזכור של האתר במקורות הכתובים, ואפשרות זיהויו עם אתר קדום ידוע. כמו כן, נבחנו הנוכחות והאיכות החזותית של כל אחד מן האתרים על רקע סביבתם.

לגבי כל אתר נשקלה האפשרות לחברו אל מקבץ אתרי מורשת קרובים גיאוגרפית, בכדי ליצור מוקד משיכה לציבור המבקרים בחבל ארץ מסוים. נגישות האתר היוותה גורם חשוב בבחינתו. אתר חפור ונגיש יחסית הועדף על פני אתר נידח, שלשם חשיפתו והכשרתו יש צורך בהוצאות כספיות ניכרות. כן נלקחה בחשבון ההערכה של העלייה הצפויה במספר המבקרים כתוצאה של ההשקעה הכספית המתוכננת.

חשוב לציין שנבחרו אתרים שזוהה להם "בעל בית", כלומר גורם רשמי ומוכר שיתחייב להמשיך ולשאת באחריות, לשמור, לתחזק ולהציג לקהל אתר ששודרג וטופח במסגרת הפרויקט הנוכחי. "בעל בית" זה יידרש להשתתף בהוצאות השדרוג ולארגן מימון נגדי (matching) על ידי גיוס תקציבים ותרומות.

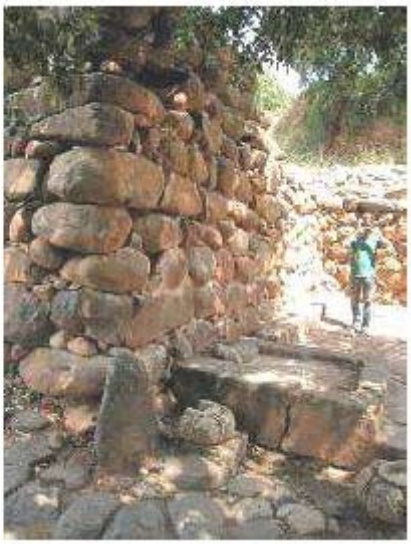

תל דן-השער

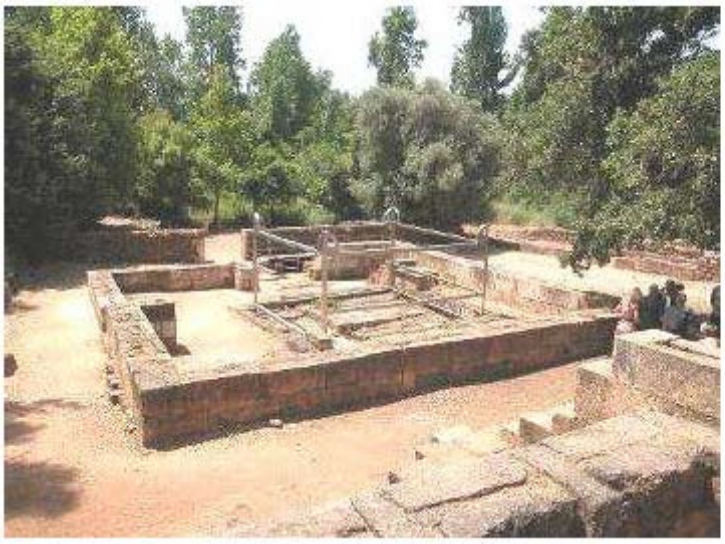

תל דן, שחזור והמחשה של במת הפולחן

בסופו של דבר נתגבשה "נבחרת" מומלצת, ובה כ - 37 אתרים אשר קיבלו דירוג גבוה מול אמות המבחן. נבחרת הפרויקטים המוממלצים ליישום תואמה עם רשות העתיקות, רשות הטבע והגנים, והקרן הקיימת לישראל, הגופים המובילים הנושאים באחריות, חושפים, משמרים, מטפחים מנגישים לקהל את רוב האתרים שנבחנו במסגרת מתווה הפעולה.

	רשימת פרויקטים מוצעים בתחום הארכיאולוגיה
1	שפלת יהודה - נאות קדומים - חורבת חרמשית (עמותת נאות קדומים)
2	עמק יזרעאל - תל מגידו (גן לאומי)
3	רמת הגולן - דיר עזיז (בית כנסת)
4	מדבר יהודה - קומראן
5	גליל - ברעם (בתי כנסת)
6	ירושלים - קבר יסון, גן סנהדריה, מערת האשכולות, אום אל-עמד (קברים מפוארים ומעוטרים מימי הבית השני, באחריות עיריית ירושלים)
7	ירושלים - פארק סובב חומות העיר העתיקה, א' - עיר דוד (רשות הטבע והגנים)
8	ירושלים - פארק סובב חומות העיר העתיקה, ב' - עיר דוד (רשות הטבע והגנים)
9	רמת הגולן - אום אל-קנאטר (קשתות רחבעם, בית הכנסת)
10	מדבר יהודה - מצדה
11	שפלת יהודה - חורבת מדרס
12	עמק יזרעאל - בית שערים (גן לאומי): עיר יהודית, בית כנסת, בית עלמין יהודי
13	עמק בית שאן - בית שאן: עתיקות בית שאן (גן לאומי)
14	מישור החוף - קיסריה (גן לאומי)
15	גליל - ארבל / ואדי חמאם / הר ניתאי (יישוב מצוקים, בתי כנסת, ביצורים)
16	הרי ירושלים - מערת התאומים
17	הרי ירושלים - תצפית ביתר
18	גליל - טבריה (העיר מתקופת המשנה והתלמוד) - עיריית טבריה
19	גליל - שדה עמודים - בית הכנסת
20	מדבר יהודה - הרודיון (ארמון, מבצר, מונומנט קבורה מלכותי, מפקדה של מורדים נגד רומי)
21	הר חברון - סוסיה (מועצה מקומית הר חברון)
22	גליל - ציפורי
23	שפלת יהודה - ח' קאייפה (קרן קיימת לישראל)
24	שפלת יהודה - תל לכיש
25	מדבר יהודה - תל ערד
26	מדבר יהודה - עין גדי (בית כנסת, יישוב, תל גורן)
27	גליל: תל דן (שמורת טבע)
28	שפלת יהודה - בית גוברין - מרשה
29	רמת הגולן - גמלא (שמורת טבע), בית כנסת
30	שפלת יהודה - אום אל-עומדאן (בית כנסת קדום בדרום העיר מודיעין)
31	גליל - נבוריה - נברתיין - בית כנסת (קק"ל - יער ביריה)
32	גליל - תל חצור (גן לאומי)
33	חבל יתיר - ענים - בית כנסת (קרן קיימת לישראל, יער יתיר)
34	שפלת יהודה - תל עזקה (פארק בריטניה, קרן קיימת לישראל)
35	תל גזר וכתובות "תחום גזר"
36	שפלת יהודה - ח' חמאם - חורבת הגרדי - מודיעין העתיקה (קרן קיימת לישראל)
37	צפון הנגב - תל באר-שבע

אין המלצה זו בבחינת סוף פסוק; כמובן שלקראת יישום מתווה הפעולה יתבררו נתונים נוספים, יעלו שיקולים שונים, רעיונות והזדמנויות אחרות, אשר יצדיקו המרת חלק מאתרי הנבחרת המוצעת כאן, באחרים, ושינויים בחלוקת המשאבים ובקדימויות. הנבחרת הינה טנטטיבית, ראשונית, עם מרווח גמישות ופתיחות גדול.

פרויקט הטיפוח וההעצמה של האתרים יתפרס על פני 5 שנים (2010-2014) ויתבצע בשלבים. גובשו המלצות מגוונות, המותאמות לאופי המיוחד של כל אתר ואתר.

ההשקעות המוצעות בתשתיות המורשת באתרי ארכיאולוגיה, לפי שלבים:

2010	2011	2012	2013	2014	סה"כ
אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪
גיבוש הסכמי matching, הסכמי תיפעול ותחזוקה, איגום משאבים, אוצרות, תכנון ועיצוב מפורט, שיפוט ואישור תכניות, היתרי בניה, מיכרזי ביצוע	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, תשתיות	איגום משאבים, שימור שיקום, שיחזור, בינוי	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, בינוי ופיתוח, המחשות, תצוגות, חזיונות, מערכי תכנים ופעילויות	מערכי הסברה, חינוך, הדרכה, הדגמה והפעלה, גימור פיתוח, ציוד, ריהוט, איבזור, מערכות, רישוי עסקים, גיוס והכשרת צוות	
28,350	**37,800**	**37,800**	**37,800**	**47,250**	**189,000**

בחלק מן האתרים, המטופחים יחסית, כדוגמת קיסריה, מומלצת פעולה מוגבלת בהיקפה שמטרתה להמחיש לציבור את סיפורה של הקהילה היהודית בעיר לאורך התקופות. במצדה, גם היא אתר מטופח יחסית, מוצעת הקמת מבואת כניסה מכיוון מערב, ובה אמצעי המחשה חדישים. באתרים אחרים, שלא זכו כלל לטיפוח במהלך השנים, כדוגמת בית הכנסת בחורבת עמודים שבצד כביש צומת גולני - צומת קדרים, מומלצת פעולה רחבת היקף, הכוללת שימור, שחזור, הצבת עמודים, הכשרת מסלול לביקורים והכנת אמצעי המחשה והדרכה מגוונים.

מוצע כי הפרויקטים השונים ילוו בחשיפה לקהל, ואף יוקם אתר אינטרנט להצגת האתרים והפעולות הנערכות בהם.

בתל לכיש, לדוגמא, השוכן בדרום שפלת יהודה נחשפו שרידי עיר גדולה ומבוצרת מתקופת המקרא. התל לא זכה לשימור, שחזור וחשיפה נאותה לקהל. כעת מוצעת פעולה הכוללת שימור ושחזור שער העיר והחומות, בניית מבואת כניסה בה יוצבו העתקים של תבליטים אשוריים המתארים את המצור ואת חורבן העיר בשנת 701 לפנה"ס. העתקי התבליטים יוצבו בנקודה שבה עמד האמן האשורי שהכין את הציור עליו מבוסס התבליט. המבקר יוכל להתבונן בהעתק התבליט הקדום ולהעלות בדמיונו את הקרב המכריע. כן יבוצעו פעולות שימור ושחזור נוספות בתל, הכשרת שבילים, תצפית, שילוט ואמצעי המחשה נוספים.

תל לכיש בתמונות

תל לכיש

תבליט אשורי המתאר את המצור והקרב על לכיש שמור במוזיאון הבריטי

מכתבי לכיש

נוער בפעילות ארכיאולוגית

ד. מורשת ההתיישבות הבנויה - כפרית ועירונית

בית ליברמן בנהריה - לפני ואחרי השיקום; כיום מוזיאון מורשת

בעולם המערבי כולו השכילו להבין, למרות הגלובליזציה התופסת תאוצה, כי ייחוד תרבותי, כפי שבא לידי ביטוי במורשת הבנויה, יוצר עבר משותף, הבונה ומלכד חברה תחת אתוס משותף, ומיטיב עם האתרים ההיסטוריים וסביבתם. למרות גילה הצעיר, רבים ומגוונים האתרים הראויים לשימור במדינת ישראל. החל מהתקופה העות'מאנית, דרך המעשה החלוצי, הקמת התשתיות בישראל, והיבטים בביטחון, בחקלאות ובתעשייה בראשיתה. לרבים מאלו עדיין נותרו שרידים בנויים בנוף, אותם חובה עלינו לשמר למען הדורות הבאים.

האתרים בהם דן פרק זה, הם הסמלים המסעירים ביותר של ההגשמה הציונית ושל האתוס הישראלי המלכד. בתוך כך הם גם בעלי חשיבות אסתטית, בהיבטי אדריכלות ונוף, תיירות, וכלכלה. הם נבחרו מבין אבני הדרך הרבות בתולדות ההתיישבות היהודית. חלקן ניצב בפני סכנת התפוררות, חלקן מוחמץ כליל, שכן חשיפתו לקהל אינה אופטימאלית.

בעבודה זו מוצגים אתרים הזקוקים להצלה, טיפול או שיפור כלשהו בשל חשיבותם ומקומם במעשה הציוני. בנוסף לערך הלאומי-תרבותי, נבחנו ערכים נוספים, כגון היבט אדריכלי-נופי-אסתטי. ערכים אלו ואחרים נבחנו ביחס ל"אמות מבחן" לדירוג האתרים, ובחירת האתרים שיזכו בתקציב לשיקום ושידרוג. מאחר ועבודה זו, באה להסדיר השקעה תקציבית לתחום האמור, היבט ההשקעה הכלכלית-תיירותית קיבל משקל רב.

על-מנת ששיפוט האתרים ייעשה באופן אחיד ומושכל, נבנתה טבלת שיקלול "אמות מבחן" לפיה נשפטו ונבחרו כלל האתרים. בשל מגבלות התקציב המובנות, הצורך להצטמצם הותיר מחוץ למתווה פעולה זה אתרי מורשת ציונית לא מעטים.

התקציב המומלץ להשקעה באתרים ופרויקטים נבחרים נבחן לאור הצרכים והייעודים השונים של האתרים. יש מהם הזקוקים לתקצוב זעום יחסית של עשרות אלפי שקלים ויש מהם הזקוקים לתקציב גדול של מספר מיליוני שקלים. אלה ואלה זקוקים לתמיכה על-מנת לשפר ולפתח את האתר, תכניו, וסביבתו.

חלק מהתקציב יופנה לפרויקטים ארציים, הקשורים בתשתית ההדרכה ובקשר עם יהודי התפוצות וקירובם למעשה הציוני. ואכן ברשימת המיזמים מופיעים מיזמי רוחב ארציים שאינם קשורים בהכרח לאתר כלשהו, אלא חיוניים להקמת תשתית ראויה לשימור וחינוך.

בין שאר אמות המידה והמטרות של מתווה הפעולה, השאיפה לטפל באתרים בפריסה רחבה, בפיזור ארצי, כדי ליצור אווירה של עשייה נרחבת בתחום השימור ברוב אזורי מדינת ישראל. כך תוטמע העובדה, שמדינת ישראל נבנתה על-ידי אישים רבים, בעלי דעות שונות ודרכי פעולה מגוונות, בכל רחבי ישראל ובשלבים שונים של המעשה הציוני.

מבחינה כלכלית, התרומה הצפויה להשקעה התקציבית המבוקשת, תיושם בביקורים רבים יותר של מבקרים באתרים השונים, בחשיפה רחבה יותר של הציבור כלפי אותם האתרים והסיפור שהם מספרים, בהכנסה ישירה באתרי ביקור ובהכנסה כספית עקיפה באתרים אליהם אין כניסה והם נצפים בלבד.

	פרויקטים מוצעים בתחום מורשת ההתיישבות הבנויה
1	תל-אביב: היכל העצמאות
2	שדה בוקר - צריף בן גוריון ואחוזת קבר
3	גליל-עמקים: רכבת העמק, בין חיפה לצמח
4	גליל: תחנת רכבת צמח
5	גליל: משמר הירדן הישנה
6	עין שמר: מוזיאון המיכון החקלאי הלאומי
7	עתלית: חוות אהרנסון ותחנת האיתות בחוף
8	גדרה: רחוב הבילויים, היקב, באר בנימין
9	בארי: נחביר, שיקום בית הבטחון, בית הקברות הארעי
10	צפת: בית אשת"ם, מדרגות תש"ח
11	גליל: מצודת כוח
12	צפת: בית בוסל
13	גוש עציון: כפר-עציון, אתרים בסביבה
14	יד מרדכי: שדה הקרב וסביבתו, העמדות שבקיבוץ
15	המושבה כנרת: חצר כנרת
16	בארות-יצחק הישנה: מגדל-מים ושרידי מבנים
17	אשקלון: בתי ראשונים בשכונת מגדל, שימור מרקמי
18	גשר הישנה: החאן וסביבתו - שימור ושיחזור של בתי ראשית קיבוץ גשר
19	סדום: מחנה העובדים ההיסטורי
20	ראש-העין: בתי המעברה והמחנה הבריטי

21	כנרת: בית-הקברות, שימור מצבות ופיתוח האתר
22	כפר הנוער בן-שמן: בית בצלאל
23	כפר-גלעדי: בתי ראשונים
24	תל-אביב: שכונת מונטיפיורי, באר ובתי מגורים
25	רביבים: מצפה רביבים, פיתוח תצוגה חקלאית
26	ירושלים: תחנת הרכבת
27	יפו: בית-הקברות היהודי
28	רוחמה: אתר הראשונים
29	ראש העין: מחצבות ראש העין
30	שער הגיא: החאן וסביבותיו
31	זיכרון יעקב: בית לנגה ובית המעיין
32	בת שלמה: הרחוב הראשי
33	גן שמואל: בריכות
34	פתח תקוה: בי"ס פיק"א
35	חלץ: מתקני קידוחי נפט
36	נגבה: מגדל המים וסביבתו
37	נוה אילן: קיבוץ משלט בדרך לירושלים
38	בי"ס חקלאי עיינות: משק הפועלות וחוות מרדכי
39	ניצנים: 'הארמון' - מורשת האשה העבריה הלוחמת
40	טבריה: העיר העתיקה ובית כנסת הסניור
41	כפר אוריה: החאן
42	ביריה
43	טבריה: בית אלומות - מורשת הרמב"ם
44	נהריה: בתי ראשונים
45	חדרה: בית קוטלר
46	מנחמיה: משקי ראשונים ובית הספר
47	גדרה: כפר אוריאל
48	תל עדשים: האסם
49	תל אביב: נוה צדק - מיתחם שערי תורה ו"האוטונומיה הרוסית"
50	חולדה: חוות חולדה
51	בי"ס חקלאי מקווה ישראל
52	תל אביב: סליק המשדרים
53	גבעת ברנר: בית סירני ומבנים סמוכים
54	מעלה עקרבים: הדרך ההיסטורית
55	בי"ס חקלאי מאיר שפיה
56	רמת דוד: כנף 1
57	ראש פינה: בית פרופסור מר, בית פיק"א, ה"בולבאר", בית הספר ההיסטורי, מלון אלטרשוורץ
58	מאגר מידע ארצי לאתרי המורשת הבנויה והשלמת סקר האתרים
59	חינוך והכשרת מדריכים וצוותי שימור
60	נתיב העצמאות: מסלול סיור לתלמידי חו"ל, על בסיס הדרך מיפו לירושלים, ציר הרצל, מלחמת העצמאות, אתרי ירושלים ואתרים נבחרים בצפון
61	נהלל: בית העם ומורשת האדריכל קאופמן
62	עתלית: מחנה המעפילים

ההשקעות המוצעות בתשתיות המורשת באתרי ההתיישבות והתקומה, לפי שלבים:

2010	2011	2012	2013	2014	סה"כ
אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪
גיבוש הסכמי matching, הסכמי תיפעול ותחזוקה,איגום משאבים, אוצרות, תכנון ועיצוב מפורט, שיפוט ואישור תכניות, היתרי בניה, מיכרזי ביצוע	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, תשתיות	איגום משאבים, שימור שיקום, שיחזור, בינוי	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, בינוי ופיתוח, המחשות, תצוגות, חזיונות, מערכי תכנים ופעילויות	מערכי הסברה, חינוך, הדרכה, הדגמה והפעלה, גימור פיתוח, ציוד, ריהוט, איבזור, מערכות, רישוי עסקים, גיוס והכשרת צוות	
22,628	**30,170**	**30,170**	**30,170**	**37,713**	**150,850**

ראוי לשים לב כי במדינת ישראל ותולדותיה, קיימת זיקה גבוהה ביותר בין אתרים שכיום הם תחת אחריות מגוון גופים. אשר על-כן ייתכן כי אתר מסוים או סביבה מסוימת זכו להמלצות של מספר גופים במיזם זה, שעל מי שימונה לרכז את הביצוע יהיה לבחון את הזיקה לטובת ייעול הטיפול באתרים, במטרה סופית להטיב עם המורשת ועם ציבור המבקרים.

1930: שאול טשרניחובסקי מבקר בנהלל בעת הקמת בית העם לפי תכנון של האדריכל קאופמן

דוגמאות לתכניות שימור המורשת הבנויה ופיתוח תכנים עם הנגשה לציבור הרחב, בשלושה תחומים של הזיכרון הלאומי:

1. גבורה
2. התיישבות חלוצית
3. חזון כלכלי ותושיה יישומית נועזת.

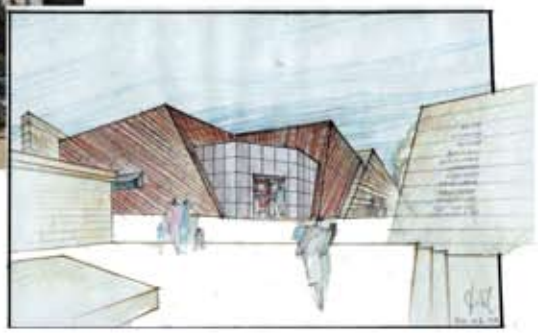

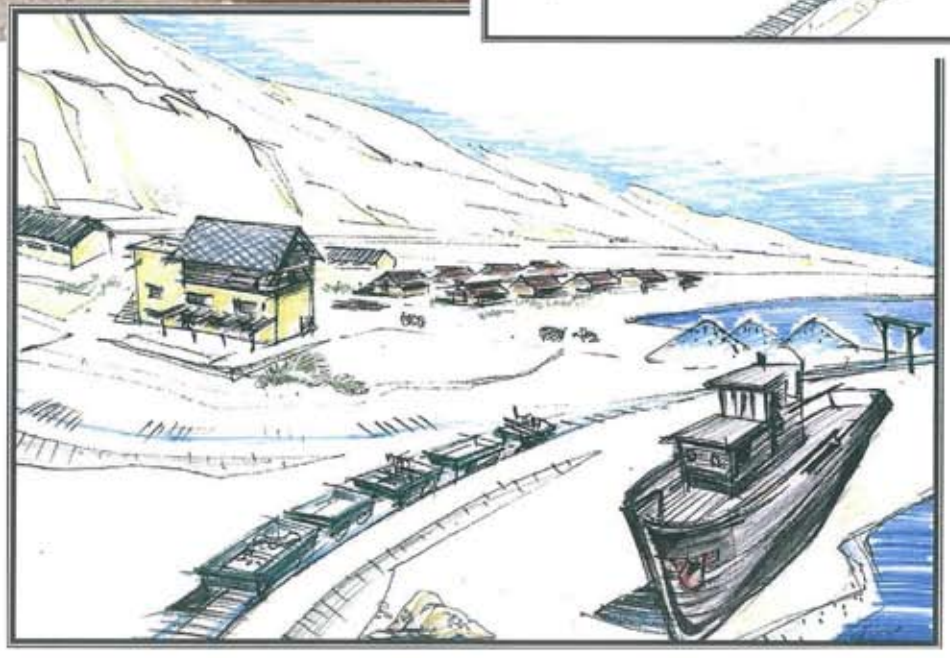

ראש פינה-אתר הראשונים:
לקראת תנופת העשרה של תכנים:
פרופ' מר וחקר המלריה, פיק"א,
עליה ראשונה, מלון אלטרשוורץ,
בית הספר וה'בולבאר'

פרדס מינקוב ברחובות:
שיחזור בית אריזה לפרי הדר,
באר ומערכת השקייה, ואוסף
של כל זני ההדרים בארץ

ה. מוזיאונים, אוספים, ארכיונים ואנדרטאות

מדינת ישראל, שסיפורה ההיסטורי הוא יחיד במינו בתולדות העמים, היא מעשה פסיפס אנושי יוצא דופן. המורשת הרבגונית משקפת את מורכבותה של האומה ועם זאת מהווה את חומרי לכידותה, וחלק בלתי נפרד מנוף הארץ וממרקם החיים של תושביה.

הארכיונים, המוזיאונים ויצירות האמנות, שהם חלק בלתי נפרד מנוף ארץ מולדת - מכילים בקרבם את מרכיביו הרבים של הצופן הגנטי של מדינת ישראל. אלה הן תיבות הזיכרון, הזהות, ההזדהות והעוצמה של החברה הישראלית. האתרים רבים ומגוונים כפניה של החברה הישראלית. הם נובעים מתוך קהילותיה, עדותיה ומפלגותיה, ומייצגים אותן.

מסע בין האתרים שהם תיבות הזיכרון הפזורות ברחבי ישראל הוא מסע אל מחוזות נשכחים ומפגשים מפתיעים, ובעיקר אל סיפורם המופלא של אנשי הארץ לדורותיהם.

מטמוני הארץ נחבאים בבית טרומפלדור בתל-יוסף, בצריף הנשיא בן-צבי, בארכיוני מכון ז'בוטינסקי, במכון לבון, בגנזך המדינה ובארכיוני היישובים, הארגונים והמוסדות על מיליוני התצלומים, התעודות והמסמכים האגורים בהם; בציורי הקיר, בביטוייה הססגוניים של האמנות העברית הקמה לתחייה בבתי כנסת, בקיבוצים ובערים; במוזיאון לתולדות קריית שמונה המביא את סיפור המעברות ועיירות הפיתוח; ביומנים אישיים של עולים, ובסרטוני טלוויזיה ישנים, בבתים פרטיים ועוד - בנתיבים אלה נפרשת "החוויה הישראלית", סיפורה של האומה, המחייב כעת מהלך נרחב להצלה ולהנגשה.

יצירות האמנות במרחב הציבורי הן נדבך משמעותי בתרבות החזותית המקומית, ואוספי אמנות נשמרים במוזיאונים לאמנות, בבתי אמנים וגם במוזיאונים היסטוריים ואזוריים. אוספי אמנות הנחשפים חדשות לבקרים מעניקים ראייה חדשה ומפתיעה על ההיסטוריה, החברה, תרבותה ומורשת המדינה.

ארכיונים בטכנולוגיית המאה ה-21

בארכיונים ובמוזיאונים שמורים נכסי תשתית בתחום המורשת והתרבות הדורשים טיפול מיוחד על פי חומריותם, ותכנית הנגשה או ביקור על פי תוכנם. יש לשמור על ייחודו ומאפייניו של כל אתר, ארכיון, מוזיאון או יצירת אמנות בסביבתם וכחלק מזהות הקהילה. כל פיתרון חייב לתת מסגרת רחבה שבה יתבצעו תיאום וסטנדרטיזציה בתהליך שלם של איתור, רישום, תיעוד, שימור והוצאתם לאור במגוון פעולות ואירועים - מחשכת המגירות והמחסנים עד להיותם חומרים פעילים במרקם החיים של המדינה ותושביה, תוך התאמה למאה ה-21.

המהפכה הדיגיטלית פתחה אפשרויות חדשות בתיעוד החומרים, להצלתם ולחשיפתם לקהלים רחבים, אולם למרבית הארכיונים והמוזיאונים חסרה תשתית בסיסית לשימוש בטכנולוגיה זו.

ראוי לזכור ששימור המקורות אינו רק העתקתם או גיבויים, אלא גם תיעודם ושמירתם בזיקה לסביבתם התרבותית, החברתית, הגיאוגרפית וההיסטורית- כלומר, הקלת הגישה אל המוזיאונים והארכיונים אליהם ופיתוח אפשרויות הביקור בהם והבטחת המשך פעילותם בקהילה.

הפיתרון המוצע מסתמך על שיחות עם הנוגעים בדבר, בחינת נתונים ועיון במודלים מקבילים המתקיימים בעולם ובמיוחד המודל האירופאי של רשתות מידע לתיעוד ולהנגשת נכסי תרבות: מינרוה (Minerva) ואירופיאנה(Europeana) .

מתווה הפעולה המוצע כולל מיזמי תשתית ובראשם "המרכז לתיעוד ישראל": מרכז לתיאום בתיעוד וטיפול בנכסים ומרכז להנגשתם וייזום פעילויות לחשיפתם והעמדתם במרכז העיסוק והדיון הציבורי. המרכז לתיעוד ישראל יסקור, ירשום, יתעד, ידריך, יפקח על הארכיונים, המוזיאונים והיצירות ובעיקר ירחיב את המודעות אליהם - במטרה להכלילם בעתיד במסגרת התקנות, כמוזיאונים וארכיונים מוכרים הנמצאים בפיקוח המדינה ונהנים מסיועה - דבר המצריך היום תנאי סף, אשר עבור מרביתם הם בבחינת גזרה שאין יכולים לעמוד בה- מכך יוצאים כולנו נפסדים.

לצד מיזמי התשתית, מוצעים פרויקטים נקודתיים המאפשרים לצאת לפעולת חירום לשימור, הצלה והנגשה של נכסי מורשת על סף כליה או פרויקטים המדגישים פעולות קהילתיות וחינוכיות במטרה לעורר מודעות ודיון ציבורי במפעל לאומי זה. אוספים, ארכיונים ומוזיאונים רבים שאינם נזכרים כאן, יוכלו להמשיך ולהשתלב בפעילות בהמשך הדרך על התשתית שתוקם.

נכסי המורשת שבהם אנו עוסקים נוגעים לסיפורה של מדינת ישראל, סיפור החזון, מראשית ימי הציונות, סיפור המפעל הציוני בארץ וביטויו הרבים במסמכים, תעודות, תצלומים, סרטים, חפצים ויצירות אמנות. מטרת המהלך היא מיפוי נכסי המורשת אלו, רישומם, תיעודם, שימורם ובעיקר הצגתם והשבתם למרכזם של מעגלי החיים היום-יומיים של תושביה. להיות כלים בחינוך, ביצירה, בלימוד, בהשראה, בעיון ובדיון, הן בתוך החברה הישראלית והן בין האומות.

	פרויקטים מוצעים בתחום מוזיאונים, ארכיונים ואנדרטאות
1	מרכז לתיעוד ישראל - "ארכיון הארכיונים"
2	מראה מקום - ישראל נגלית לעין - תיעוד אלבומים פרטיים
3	"תמונה שווה אלף מלים" - סדנת שימור לחומרי סטילס
4	"להציל את העבר"- תכנית הדרכה לארכיונים בפריפריה
5	בית הצילום הישראלי - מוזיאון ארץ ישראל
6	"מסים ונפלאות"- ארכיון מוזיאון המיסים
7	הצלה והנגשה: אוספים באוספי צלמים- מוזיאון ארץ ישראל
8	ארכיון הסרטים הטלוויזיה הישראלית, רשות השידור בשיתוף הספרייה הלאומית
9	הצלה והנגשה: אוספים אודיו-ויזואליים וחזותיים בארכיון השומר הצעיר, יד יערי, גבעת חביבה
10	הצלה והנגשה: אוספים בארכיון הסרטים היהודיים ע"ש סטיבן שפילברג
11	הצלה והנגשה: אוספים בארכיון הטלוויזיה החינוכית
12	הצלה והנגשה: אוספים במכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון
13	הצלה והנגשה: אוספים בפרויקט שימור האוספים האודיו-ויזואליים של מכון ז'בוטינסקי
14	הצלה והנגשה: אוספים בארכיון הציוני המרכזי
15	תצוגות מאוצרות גנזך המדינה
16	מורשת ישראלית וארץ ישראלית בארכיון התצלומים של המרכז לתיעוד חזותי ע"ש אוסטר ובמרכז למוסיקה יהודית ע"ש פהר בבית התפוצות
17	'מטמוני הארץ' – מוזיאון המורשת הלאומי – פרויקט תשתית לתחום המוזיאונים
18	שימור אוספי המוזיאונים הלא-מוכרים - תת-פרויקט תשתית לתחום מוזיאונים
19	מוזיאון בית גורדון - טבע, נוף וציונות
20	'מורשת צאן ברזל' - צאלים
21	מוזיאון לתולדות קריית שמונה
22	בית טרומפלדור - תל יוסף
23	שימור משורייני תש"ח
24	יודאיקה ישראלית - עם בארצו
25	בית ש"י עגנון
26	הממלכתיות הישראלית - נשיאים וראשי ממשלה
27	שימור והצגת חפצי אמנות ועבודות מחשבת שיצרו מעפילים במחנות קפריסין 1945-1949
28	המדע לשרות החברה - מורשת מדע וטכנולוגיה בישראל
29	בית שטורמן
30	"פסלת היישוב" - בתיה לישנסקי
31	ציורי הקיר של אברהם אופק
32	"ציון בירושלים - בית הכנסת עדס" - הצלת יצירת האמנות העברית בראשיתה
33	"מקדשי מעט" - אמנות יהודית ועברית בבתי כנסת
34	"סיפור ברזל ואבן" - שיקום באחריות הקהילה ומסלולי סיור באנדרטאות הארץ
35	אמנות הארץ - בימה ליצירה עברית - בימה בפורטל באינטרנט ליצירת פורום "יוצרי הארץ" בתי אמנים ויוצרים העוסקים בחומרי מורשת
36	"מצריף למשכן לאמנויות הארץ - הצריף של מייסד המשכן לאמנות בעין חרוד, חיים אתר"
37	"פשטות ואמנות" - הצלת אוספים ותצוגה בצריף הנשיא בן צבי
38	"הגג בו נולדה האמנות העברית" - גג בית האמנים, בצלאל הישן
39	בית שץ - העשרת תצוגות החוצות

פרויקט לדוגמא: "מראה מקום – ישראל נגלית לעין": פרויקט קהילתי וייצוגי לתיעוד גיבוי והצלה של תמונות המדינה והארץ, תושביה ותולדותיה. מטרותיו לחזק את השותפות של כל תושב/ת מכל שדרות הציבור בסיפור המורשת הישראלי לדורותיו, באמצעות שיתופם כמתעדים ו/או מתועדים במפעל לתיעוד חזותי ושימור של תמונות מאלבומים פרטיים. הפרויקט, שנוסה בהצלחה גדולה בשנת המאה לתל-אביב במסגרת "העיר הנגלית לעין" שיזמו יד בן-צבי ועיריית תל-אביב, פועל בכל שלבי התיעוד והעצמת הזהות הקהילתית והלאומית. התמונות מאלבומי המשפחות מספרות באופן נגיש ומעורר סקרנות את סיפור חייהם של תושבי המדינה ואת מקומם של יחידים וקהילות בבניין הארץ.

בכל יישוב/מועצה אזורית שישתתפו בפרויקט יפורסם קול קורא למתנדבים מקרב התושבים. הם יוכשרו בקורס קצר שיועבר על ידי מומחים בתחום ההיסטוריה והתרבות וכן בתחום האיסוף והתיעוד החזותי. בתום ההכשרה ייצאו המתנדבים לתעד ולסרוק בקהילתם אלבומים פרטיים. בתום מפעל התיעוד יישמרו עותקים של התצלומים בארכיון/מוזיאון ההיסטורי במקום היישוב (בהתאמה ובקליטה למערכת התיעוד והקטלוג המקומית) ובמרכז לתיעוד ישראל במסגרת ארכיון יד בן-צבי.

בכל יישוב תיבנה תכנית בהתאמה למאפייני המקום, והפרויקט יבוצע בשיתוף בין יד בן-צבי, שתנחה את התכנים וההדרכה, לבין הרשות המקומית באמצעות הארכיון או המוזיאון ההיסטורי ובשיתוף מרכזים קהילתיים. תוצאות המיזם הן מגוונות מתערוכות במוזיאונים, תערוכות חוצות, מיצבים במרכזים קהילתיים, פעילות חינוכית מגוונת במערכת החינוך והעצמת מרכזיותו של הארכיון והמוזיאון ההיסטורי בחיי הקהילה.

ההשקעות המוצעות בהעצמת תשתיות המורשת במוזיאונים, אוספים וארכיונים, לפי שלבים:

2010	2011	2012	2013	2014	סה"כ
אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪
גיבוש הסכמי matching, הסכמי תיפעול ותחזוקה,איגום משאבים, אוצרות, תכנון ועיצוב מפורט, שיפוט ואישור תכניות, היתרי בניה, מיכרזי ביצוע	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, תשתיות	איגום משאבים, שימור שיקום, שיחזור, בינוי	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, בינוי ופיתוח, המחשות, תצוגות, חזיונות, מערכי תכנים ופעילויות	מערכי הסברה, חינוך, הדרכה, הדגמה והפעלה, גימור פיתוח, ציוד, ריהוט, איבזור, מערכות, רישוי עסקים, גיוס והכשרת צוות	
17,951	**23,934**	**23,934**	**23,934**	**29,918**	**119,670**

בית טרומפלדור בתל יוסף

מחסן ארכיון הסרטים הישראלי: ערימות של ארגזים מלאים בחומרים, בהמתנה לטיפול.

אוצרות נכסי מורשת ארוזים בקרטונים בארכיונים; דרושים טיפול, שימור, סריקה (דיגיטליזציה), קיטלוג והנגשה לציבור והבטחת המידע החזותי לדורות הבאים.

ו. המורשת הבלתי גשמית

תרבות בלתי גשמית, ובראשה היצירה האמנותית, משקפת את עולמו הרוחני של העם, את חלומותיו ואת חזונו, ומבטאת בכך את לבטיו, את ערכיו, את זהותו ואת שייכותו. היא חקוקה בלבנו ובתודעתנו, בשרשי קיומנו ובזהותנו, אך אי אפשר להחזיק בה ואי אפשר לנכס אותה.

בהיותה בת חלוף במהותה, קל להתעלם ממנה, קל לאבד אותה. היא לא זועקת מהקירות. סיפוריהם של דמויותיה וגיבוריה של המורשת הבלתי גשמית שלנו, נותרים במחוזות הרגש והדמיון שלנו, עלומים ומושתקים ועם זאת כל כך משמעותיים לקיומנו.

מתוך אתר המרכז לתיעוד אמנויות הבמה, אוניברסיטת תל אביב

סרט שראינו, ספר שקראנו, מחולות בהם צפינו, קונצרט לו האזנו, הצגה בה צפינו - כל אלה עוד נעורים בזכרוננו, אך אין להם הד בעולם הפיזי. אם לא נשמר אותם, יאבדו לעד. אם לא נחשוף אותם, לעולם לא יוכלו הדורות הבאים אחרינו לדעת דבר על עולמנו. אם לא נכיר ונוקיר אותם, לא נכיר ונוקיר את העבר שלנו, את ההווה שלנו, גם לא את עתידנו.

סופרים ומשוררים, מחזאים, תסריטאים, כוריאוגרפים ומלחינים, יוצרים עבור קהל, עבור ציבור. במאים, שחקנים, רקדנים ונגנים, פועלים אל מול קהל, אל מול ציבור. ביצירתם ובפעולתם, מגלמים אמנים אלה התגלגלות של שליחי ציבור, וככאלה הם גם גיבורי תרבות המהווים מודלים לחיקוי.

יצירה אמנותית עשויה להיות שופר לרעיון, למחשבה, לרגש, לסיפור או לדעה. היא עשויה להמחיש את הרעיון או את הסיפור בדרכים שונות, להפיץ אותו, לשכנע, לגרום לנו להאמין בו.

אמנים, יוצרים ומבצעים, מבטאים ביצירתם את זהותם ואת שייכותם. ביטויי הזהות וההשתייכות הארצישראלית-לאומית-ציונית, שהיו בעבר הלא רחוק כה שכיחים, נעשו כיום נדירים.

בשל הזנחה ארוכת שנים, יצירות תיאטרוניות, יצירות מוסיקליות ויצירות מחול, יצירות ספרות וקולנוע, ממעטות לבטא את זהותם הלאומית של כותביהם. כדי שאלה יתהוו מחדש, ויהפכו לנחלת הכלל, צריכים להתקיים כמה תנאי יסוד, המותנים כולם במודעות ובהכוונה הכרוכים בהשקעה מגמתית וממוקדת.

דרכי העצמת המורשת הבלתי גשמית

הפרויקטים המוצעים במסגרת פרק המורשת הבלתי גשמית של המתווה לפעולה, מטפלים בכל הסוגיות שפורטו לעיל באופן שיטתי, מעמיק ורחב, באמצעות שלושה מנגנונים, אשר מצד אחד מעודדים שיתופי פעולה וזיקה בין הגורמים השונים הפועלים בתחום, ומצד שני משמרים את האינדיבידואליות והעצמאות של כל אחד ואחד מהם.

המנגנונים בשלושה רבדים, כל רובד כולל אשכולות של פרויקטים משניים, המתקיימים בעשרות גופים במקביל, וביחד יש בכוחם לחולל את השינוי ולהנכיח מחדש בישראל את המורשת הבלתי גשמית.

הצלה, שיקום ושדרוג תשתיות המורשת הבלתי גשמית

הפרויקט כולל 3 פרויקטי-על היקפיים שיבטיחו את הצלתן, שיקומן ושדרוגן של תשתיות המורשת הבלתי גשמית בלמעלה מ- 15 הארכיונים הפועלים בתחום, וזאת כדי להבטיח את תיעודה ואת שימורה של היצירה מבוססת המורשת. הימצאותם של מוסדות מקצועיים שבידיהם הידע והכלים לטיפול בתיעוד, בחומרי התיעוד ובאוספים, הכרחית להבטחת קיומה של מורשת בלתי גשמית גם בעתיד.

הפרויקטים המוצעים להצלה, שיקום ושדרוג של תשתיות המורשת הבלתי גשמית מתמקדים בתשתיות חומרי התיעוד (הבטחת קיומם של חומרי תיעוד), בתשתיות הפיזיות (הבטחת תנאים פיזיים ראויים לשימור נאות: קומפקטוסים, אריזות ללא חומצה, ובקרת טמפרטורה, לחות ותאורה), ובתשתיות התוכן של הארכיונים המשמרים (הבטחת הטיפול בחומרי תיעוד ישנים: מיון וקיטלוג אוספים ישנים, מחשוב של קטלוגים ידניים, פענוח ומפתוח צילומים ישנים וכיו"ב). הפרויקטים מציעים פעולה באמצעות מנגנוני רוחב לאיתור הצרכים ולמעקב אחר ביצוע ההצלה, השיקום והשדרוג של כל הגופים הפעילים בתחומי התיעוד והשימור של המורשת הבלתי גשמית.

דיגיטליזציה והנגשה של המורשת הבלתי גשמית

הפרויקט כולל 3 פרויקטי-על היקפיים שיבטיחו את חשיפתה של היצירה מבוססת המורשת הלאומית בפני ציבור רחב באמצעות האינטרנט.

הפרויקטים המוצעים לדיגיטליזציה והנגשה מתמקדים בחומרי התיעוד של אמנויות הבמה הישראליות (מוסיקה - לרבות זמר עברי ומוסיקה מסורתית, תיאטרון ומחול), של ארון הספרים הישראלי ושל סרטי קולנוע ישראליים. מדובר בהנגשה פעילה ומפעילה, שתאפשר לכל ילד, צעיר ומבוגר לפגוש ולהכיר את אושיות תרבות המורשת הלאומית.

פרויקטים לחשיפה של תרבות ואמנות מורשת

הפרויקט כולל 7 פרויקטים סדרתיים שיבטיחו את יצירתה ואת חשיפתה של היצירה מבוססת המורשת הלאומית בפני ציבור רחב במגוון אתרים ברחבי הארץ. הפרויקטים פורשים על פני הארץ סדרות של חגיגות ושל אירועים שעניינם יוצרי מורשת, מכונני מורשת ויצירות מורשת.

בין הפרויקטים המוצעים: ביצוע יצירות מופת (מופעים המשחזרים יצירות מופת של המורשת הלאומית), סדרת ספרות מורשת (הוצאה לאור מחודשת של מיטב ספרות המורשת הלאומית), סדרת אתרים מציגים (מופעי תיאטרון הממחישים את החיים ואת הדמויות באתרי מורשת באמצעות הנרטיב של המקום בלבוש ובסגנון התקופה), חממות סופרי מורשת (מתן תנאים ליוצרים צעירים ליצור יצירה ספרותית מבוססת מורשת), הצדעה ליוצרי מורשת (סדרת אירועים ליוצרים זוכי פרס ישראל), אירועי אביב מורשת (סדרת אירועי תרבות באתרי מורשת) וסיורים ספרותיים באתרי מורשת (סדרת סיורים לתלמידי תיכון להכרת הארץ בעקבות ספריהם של סופרי המורשת).

המודל מציג רק את הרובד הראשון של כל אחד מהפרויקטים המוצעים, אך מצביע על הפוטנציאל העצום של כל אחד מהם. כל פרויקט-על רוחבי, כולל בתוכו אשכולות נוספים של פרויקטים משניים רבים, שיתקיימו ברחבי הארץ בגופים ובמוסדות השונים. הפרויקטים ברבדים השונים יפעלו סימולטנית במשותף ליצירת מציאות חדשה.

יצוין לבסוף כי לאור הצרכים המרובים הקיימים בכל הרבדים ובכל שכבות הטיפול בתשתיות המורשת הבלתי גשמית, הועלו רעיונות לפרויקטים רבים ומגוונים. פרויקטים אלה סווגו, התמיינו וסוננו בהתאם לדרישות הסף ואמות המידה המפורטים בגוף ההצעה.
הפרויקטים המוצעים במסגרת התכנית עברו מיון וסינון מוקדמים והם עומדים בתנאים של דרישות מחמירות וקפדניות. הם יבוצעו בהתאם לסדר העדיפויות והתקציב שיועמד לרשות הפרויקט.

	פרויקטים בתחום המורשת הבלתי גשמית
1	דיגיטליזציה והנגשה של אמנויות הבמה: תיאטרון, מוסיקה ומחול ישראליים
2	דיגיטליזציה והנגשה של ארון הספרים הישראלי
3	דיגיטליזציה והנגשה של סרטים וקולנוע הישראלי
4	הצלה שיקום ושדרוג תשתיות של חומרי תיעוד
5	הצלה שיקום ושדרוג תשתיות פיזיות של ארכיונים
6	הצלה שיקום ושדרוג תשתיות תוכן של ארכיונים
7	ביצוע יצירות מופת ממורשת התרבות הלאומית
8	סדרת ספרות מורשת
9	סדרת אתרים מציגים
10	חממות מורשת
11	הצדעה ליוצרי מורשת
12	פניני תרבות - אירועי אביב מורשת
13	סיורים ספרותיים באתרי מורשת

פרויקט לדוגמא: דיגיטליזציה והנגשה של אמנויות הבמה

פרויקט הצלה מרכזי לשימור התיעוד הלאומי ההיסטורי של אמנויות הבמה הישראליות ושל הספרות העברית, במסגרת הספריה הלאומית. השימור יתבצע על ידי מיפוי, איסוף, קיטלוג, סריקה, דיגיטליזציה והנגשה של חומרי תיעוד מארכיונים, מאוספים ומעזבונות פרטיים הכוללים חומרים טקסטואליים, תצלומים, אודיו, וידאו וחפצים מוזיאליים.

הנגשת חומרי התיעוד לציבור יתבצע באמצעות פעילות של הספריה הלאומית ובאמצעות האינטרנט. השימור יכלול את תחומי התיאטרון (הרפרטוארי והפרינג'); תחומי המחול (מחול עכשווי וריקודי העם); ותחומי המוזיקה (אופרה, מוזיקה קונצרטנטית ומוזיקה מסורתית, זמר עברי וחגים).

מהות הפרויקט: שימור והנגשה של חומרי תיעוד שנמצאים רובם במצב מתקדם של כליה בארכיונים, לרבות אימוץ אוספים וחפצים שעד היום לא היה להם בית. חומרי התיעוד הפיזיים יישארו או יוחזרו בסוף תהליך הדיגיטליזציה לארכיוני האם שלהם, בהתאם להסכמים שייחתמו בין בעלי האוספים לספריה הלאומית. החומרים יונגשו לציבור באמצעות אתר אינטרנט ידידותי למשתמש.

הפרויקט יכלול מיפוי, איסוף, קטלוג, סריקה, דיגיטליזציה והנגשה של חומרי תיעוד מרכזיים הכוללים חומרים טקסטואליים, תצלומים, אודיו, ווידאו. כמות: למעלה מ- 10,000 תיקי הצגות, ולמעלה מ- 5,000 שעות שידור. מרכיבי הפרויקט: דיגיטליזציה של חומרים (טקסט, אודיו, וידאו), עיבוד וקטלוג (כולל OCR המאפשר חיפוש מלא בטקסט), שימור דיגיטלי, הקמת אתרי אינטרנט. מקורות הפרויקט: ארכיוני תיאטרון פעילים, המילא"ה (המרכז הישראלי לתיעוד אמנויות הבמה) - אוניברסיטת תל-אביב; ארכיון גור - האוניברסיטה העברית; ארכיון גבאי - ספרית בית אריאלה.

הרציונל לפרויקט: הצלה, שימור והנגשה של המורשת הישראלית כפי שהיא משתקפת באוספים המתעדים את ההיסטוריה של אמנויות הבמה והספרות העברית בישראל.

הפרויקט יהווה קרש הצלה לשימור יצירות ואוספים המתעדים את מורשת הספרות ואמנויות הבמה הישראליות, לאצירתם, להצגתם, להנגשתם, ולהטמעתם בחינוך הדור הצעיר וביצירה אמנותית ישראלית בת זמננו. חומרי התיעוד בתחומי אמנויות הבמה והספרות העברית אינם מטופלים, ואין כיום גורם מרכזי המטפל בהם.

תמונת מודל ל"נמר חברבורות" של ניסים אלוני.
עיצוב:
פרופ' רוני תורן ל"הבימה",
יחד עם עוד כ-10 מודלים
ששרדו, נעדרת מקום מקלט.

התרומה להעצמת המורשת הלאומית-ציונית: הפרויקט יבטיח את קיומם של עותקים של חומרי התיעוד המקוריים של המורשת הלאומית - ציונית המשתקפת בתרבות ובאמנות הישראליים באמצעות יצירת עותקים דיגיטליים, ינגיש אותם ויחשוף אותם באמצעות פעילות ובאמצעות האינטרנט לציבור הרחב לרבות חוקרים, יוצרים ומבצעים, סטודנטים, מורים ותלמידים.

פיתוח משלים/ממנף/שידרוג מוצע: חומרי התיעוד של המורשת הלאומית - ציונית המשתקפים בתרבות ובאמנות הישראליים אינם נגישים לציבור ובו בזמן הם נעלמים ומתכלים ולא יעמדו יותר לרשות הדורות הבאים. הפרויקט ינגיש את החומרים לציבור ויבטיח את קיומם של עותקים מחומרי תיעוד חשובים אלה למען הדורות הבאים.

גורם מבצע: הספרייה הלאומית, היא הגורם המופקד על פי חוק על 'איסוף, שימור, טיפוח והנחלה של אוצרות ידע, מורשת ותרבות בכלל, ובזיקה לארץ ישראל, למדינת ישראל ולעם היהודי בפרט'.

הספרייה פועלת להנגיש את תכניה לקהל רחב, בבניין הספרייה, באתר הספרייה ברשת, ובאמצעות פעילות חינוכית ותרבותית. כמו כן, על הספרייה מוטלת על פי חוק חובת שימור אוספיה למען הדורות הבאים, והיא מהווה מקור סמכות מקצועי בתחומי המידע והספרנות לספריות בארץ ובעולם.

הספרייה נמצאת בעיצומו של מהלך התחדשות הכולל חקיקת חוק הספרייה הלאומית (2007), והשקעה משמעותית בביסוס התשתיות הפיזיות, הטכנולוגיות והאנושיות הדרושות לספרייה לאומית מובילה במאה ה-21.
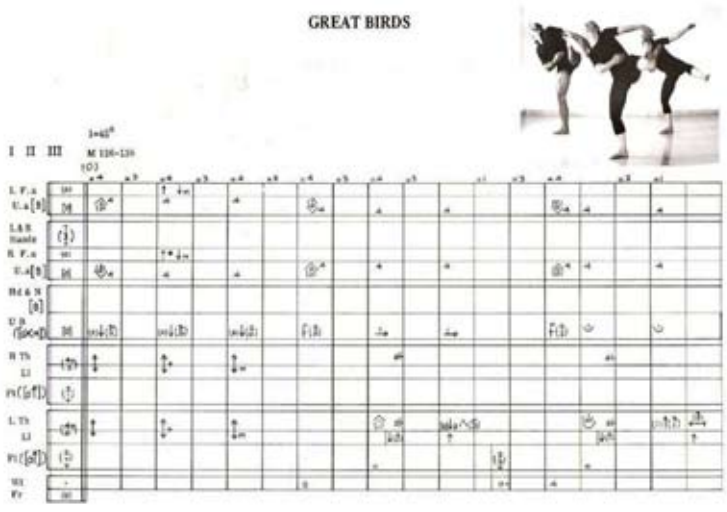
"ציפורים גדולות" של נועה אשכול. דף מהפרטיטורה של הריקוד, וצילום של רקדנים מאותו ריקוד.

להקת מחול בת שבע ביצירה 3-2-1.
כוריאוגרפיה: נורמן מוריס

ההשקעות המוצעות בהעצמת תשתיות המורשת הבלתי גשמית, לפי שלבים:

2010	2011	2012	2013	2014	סה"כ
אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪	אלפי ₪
גיבוש הסכמי matching, הסכמי תיפעול ותחזוקה,איגום משאבים, אוצרות, תכנון ועיצוב מפורט, שיפוט ואישור תכניות, היתרי בניה, מיכרזי ביצוע	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, תשתיות	איגום משאבים, שימור שיקום, שיחזור, בינוי	איגום משאבים, שימור, שיקום, שיחזור, בינוי ופיתוח, המחשות, תצוגות, חזיונות, מערכי תכנים ופעילויות	מערכי הסברה, חינוך, הדרכה, הדגמה והפעלה, גימור פיתוח, ציוד, ריהוט, איבזור, מערכות, רישוי עסקים, גיוס והכשרת צוות	
2,994	**7,326**	**7,326**	**17,326**	**21,657**	**86,630**

ציור קיר של אברהם אופק באוניברסיטת חיפה

כרזה נדירה של ספריית פועלים; יד יערי

ז. התרומה הכלכלית

מטמון מטבעות כסף של לוחמי בר-כוכבא שנתגלה במערת התאומים

הניתוח הכלכלי של מתווה הפעולה לשיקום והעצמת תשתיות המורשת מצביע בבירור על תרומה מהותית למשק הישראלי. ביצוע המתווה במלואו יוסיף בטווח הארוך, מידי שנה, כמיליארד וארבע מאות מליון לתמ"ג מתוך זה 630 מיליון שקל מהתיירות הנכנסת. בנוסף השקעה זו תביא בטווח הארוך, לתוספת של למעלה מ-3,500 מקומות עבודה קבועים חדשים במשק ולמעלה מ- 800 משרות לתקופת ביצוע ההשקעות (5 שנים). נתונים אלה מסתמכים בעיקר על ההנחה לפיה הגידול במספר הביקורים באתרים השונים הכלולים בתוכנית יעמוד על כ- 14.5 מיליון לשנה ובנוסף צפוי גידול של כ- 75,000 תיירים לשנה שיגיעו לבקר באתרים שישוקמו ויועצמו.

השקעות מוצעות בפרויקטים הנבחרים במסגרת המתווה לפעולה (אלפי ₪)

תחום מורשת	2010	2011	2012	2013	2014	סה"כ
ארכיאולוגיה: מורשת יהודית	28,350	37,800	37,800	37,800	47,250	189,000
המורשת הבנויה שימור אתרים	22,628	30,170	30,170	30,170	37,713	150,851
מוזיאונים, אוספים, ארכיונים	16,511	22,014	22,014	22,014	27,518	110,070
מורשת בלתי גשמית	12,994	17,326	17,326	17,326	21,657	86,630
הסברה ושיווק	5,000	15,000	15,000	15,000	15,000	65,000
יישום	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	5,000
סה"כ	**86,483**	**123,310**	**123,310**	**123,310**	**150,138**	**606,550**

פרמטרים כלכליים של מתווה לשיקום והעצמת מורשת לאומית

סיווג פרויקטים: פרמטר כלכלי	אתרים ארכיאולוגיים	אתרי המורשת הבנויה	מוזיאונים, ארכיונים, אוספים	מורשת בלתי גשמית	סה"כ
השקעה ב-5 שנים (אלפי ₪)	189,000	151,000	110,000	87,000	537,000
תוספת ביקוש (אלפי מבקרים בשנה)	1,444	2,578	1,471	9,105	14,598
תוספת מועסקים בתקופת התכנית	282	284	105	139	810
תוספת משרות קבועות	145	225	55	95	520
סה"כ תוספת משרות	427	509	160	234	1,330
תוספת שנתית לתמ"ג בטווח הארוך (אלפי ₪ בשנה)	**298,000**	**178,000**	**72,000**	**187,370**	**735,370**

הערות לגבי הנתונים בטבלה:

סך ההשקעה בטבלת "פרמטרים כלכליים" (537 מיליון ₪) קטנה מסך ההשקעה בטבלה "השקעות מוצעות" (607 מיליון ₪), כיוון שהסכום המוצג לעיל אינו כולל השקעה ביישום, הסברה ושיווק.

הנתונים המוצגים לעיל אינם כוללים את מספר האזרחים אשר ייחשפו לנושאים השונים באמצעות אתרי האינטרנט, חנויות ספרים, רכישת פרטי יצירה וכדומה והתרומה הכלכלית הצפויה בגין כך.

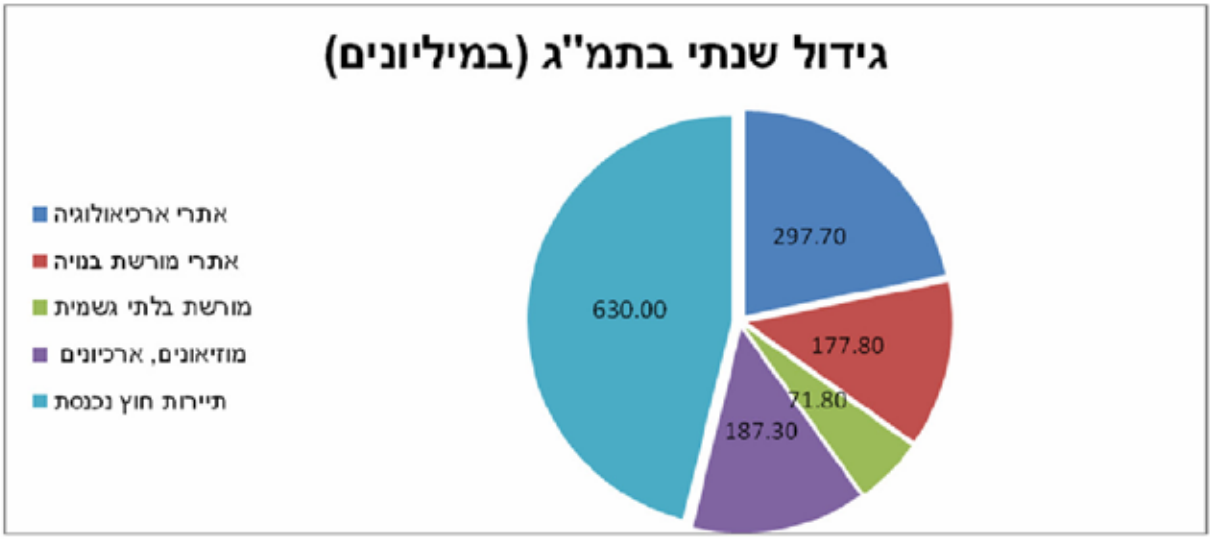
גידול שנתי בתמ"ג (במיליונים)
אתרי ארכיאולוגיה
אתרי מורשת בנויה
מורשת בלתי גשמית
מוזיאונים, ארכיונים
תיירות חוץ נכנסת
297.70
177.80
71.80
187.30
630.00

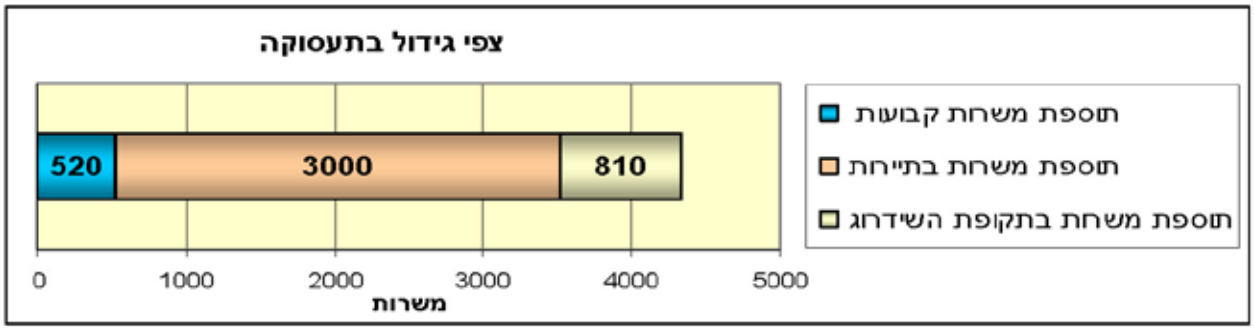
צפי גידול בתעסוקה
520
3000
810
0
1000
2000
3000
4000
5000
משרות
תוספת משרות קבועות
תוספת משרות בתייחת
תוספת משרות בתקופת השידרוג

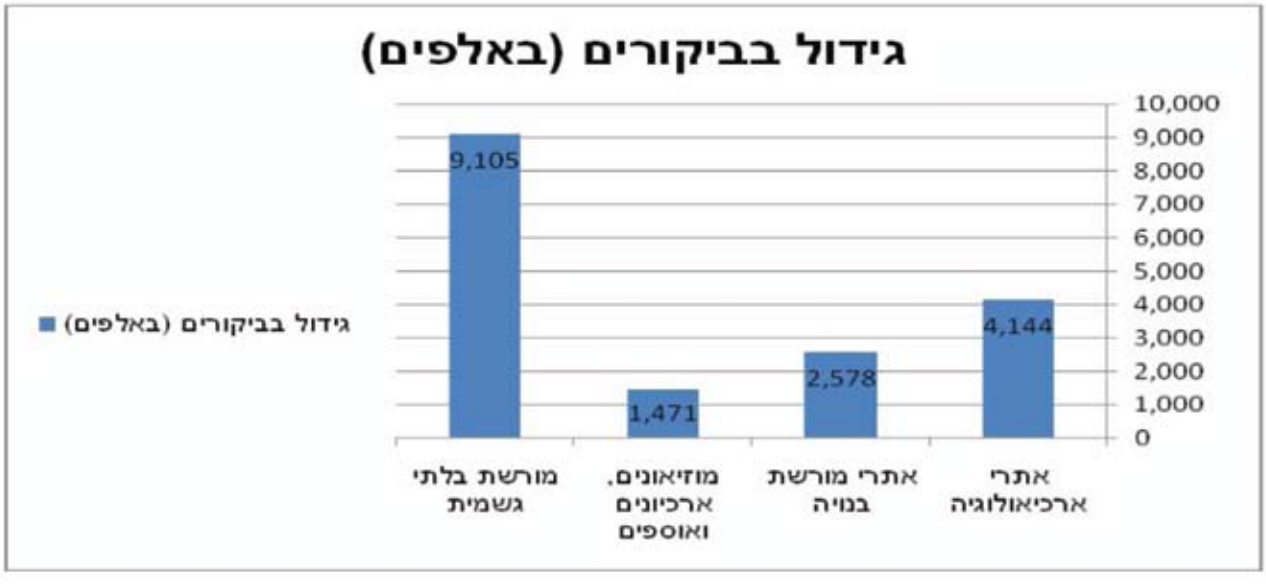
גידול בביקורים (באלפים)
גידול בביקורים (באלפים)
9,105
1,471
2,578
4,144
10,000
9,000
8,000
7,000
6,000
5,000
4,000
3,000
2,000
1,000
0
מורשת בלתי גשמית
מוזיאונים, ארכיונים ואוספים
אתרי מורשת בנויה
אתרי ארכיאולוגיה

תרומה לנגב ולגליל

רוב ההשקעה בשיקום ובעצמת אתרי מורשת תבוצע בנגב ולגליל. מימוש מתווה הפעולה יוסיף לנגב ולגליל כ- 1,600 משרות חדשות ויתרום תרומה לצמצום האבטלה והפערים בין הפריפריה למרכז. מתוך כלל המשרות, כ- 210 משרות הן משרות קבועות (נגב- 55, גליל- 155) ועוד כ -280 הן משרות לתקופת התכנית (נגב - 148, גליל - 131). למשרות שייווצרו כתוצאה ישירה של יישום התכנית יש להוסיף למעלה מ-1,100 משרות שתיווצרנה בשל הגידול בתיירות, פנים וחוץ כאחד בחבלי ארץ אלה.

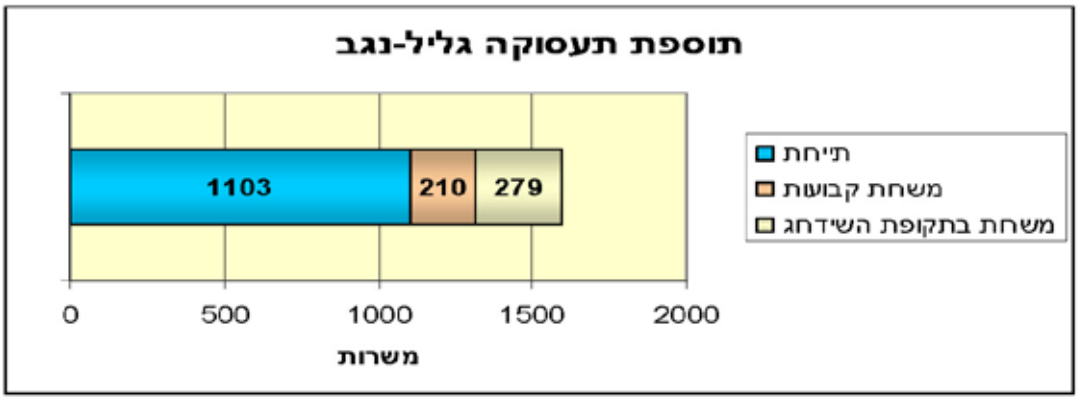

הניתוח הכלכלי המוצג להלן מתייחס בעיקר להשפעה המתמשכת של ההשקעות בשיקום והעצמת תשתיות המורשת, ובין היתר מכמת גם את השפעה קצרת הטווח של הזרמת מימון לפעולות 'קבלניות' של תכנון, פיתוח, שיקום, הקמה, אספקה והתקנה חד-פעמיות.

באתרים פיזיים (ארכיאולוגיים, היסטוריים, מוזיאונים, בתי אוסף, תיאטראות, ארכיונים וכו'), ניתן למדוד את התרומה של פעולות ההעצמה המוצעות, במונחים של מספר מבקרים או צופים בשנה, ובמונחים אחרים כמו התרומה לתעסוקה (הגדלת הצוות), או הגדלת הפדיון השנתי.

פרויקטים של אירועי מורשת תכניים במגוון רחב מאוד, ביישובים, במסלולים נושאיים ובאתרים מכל הסוגים - אלה מחוללים ביקושים שניתן לחזות ולכמת אותם, כמו גם את תרומתם לכלכלת המקומות והאיזורים שם הם מתרחשים, לרבות התעסוקה הנוספת שהם מייצרים.

בפרויקטים של שימור המורשת הבלתי גשמית - כמו דיגיטליזציה של מסמכים מכל הסוגים (מפות, צילומים, כתבים, ספרים, כרזות, עיתונים, סרטים, מחזות, פרטיטורות, הקלטות אודיו ווידיאו וכו'), להנצחתם לדורות והנגשתם החופשית לכל, בעיקר באמצעות אינטרנט, אבל גם בתצוגות קבע, בתערוכות מתחלפות ועוד, קשה למדוד את התרומה הכלכלית, אך עובדה זו לא מפחיתה מחשיבות וחיוניות הפרויקטים האלה ומתרומת פעילות זו ליצירת מקומות עבודה נוספים.

התרומה הכלכלית הצפויה במימוש מתווה הפעולה לשיקום והעצמת תשתיות מורשת לאומית
תרומה ישירה בהגדלת ההיקף של קשת הפעילויות העיסקיות הקשורות בתכנון, פיתוח, אוצרות, עיצוב, שימור, שיקום, שיחזור, הקמה, אספקה, התקנה, חשיפה והשקה של הפרויקטים.
תרומה ישירה בהגדלת הפדיון באתרים כתוצאה מהשדרוג וההעצמה (הגדלת ביקושים, הארכת משך שהות והגדלת ההכנסה ממבקר/צופה/משתתף).

תרומה עקיפה בהגדלת הפדיון בשירותי תמך (תחבורה, מזון ומשקאות, מסחר תיירותי, איכסון, ובילויים), בזיקה להגדלת הפעילות באתרים.

תרומה עקיפה בהגדלת הפעילות הכלכלית באזורים בהם ממוקמים האתרים ובארץ בכלל מעל ומעבר להגדלת הפדיון באתרים עצמם ובשירותי התמך הנסמכים.

לינות - הניתוח הכלכלי כלל התייחסות לתמורה הכלכלית בגין לינות רק בגין אתרים בודדים (מצדה, תל-דן, גמלא), מתוך קושי לבחון כיצד יושפע הביקוש ללינות באזורים אחרים בגין ביצוע הפרויקטים המוצעים בתוכנית זו. הנחה זו הינה הנחה נוקשה ובנקל ניתן להניח, כי הביקוש ללינות יגבר והתמורה הכלכלית תתעצם משמעותית.

קיימת הנחה בקרב מומחי תיירות כי סדר גודל של 10-20% מהגידול הצפוי בביקושים למשאבי המורשת, יבוא מתנועת התיירות הנכנסת מחו"ל, במיוחד באתרי המורשת הבנויה, מוזיאונים, אוספים, ואירועי תוכן של המורשת הבלתי גשמית. אין צפי של הארכת השהות בתיירות הנכנסת כתוצאה מהעצמת תשתיות המורשת. מנתוני משרד התיירות עולה כי:

תוספת של 1 מיליון תיירים לישראל = 8.4 מיליארד ₪ תרומה ישירה לתמ"ג ויוצרת 40,000 מקומות עבודה.
תוספת של 100,000 לינות ישראלים (תיירות פנים) = 150 מיליון ₪ לתמ"ג ויוצרת 1,000 מקומות עבודה.

ההנחה היא שהתיירות הנכנסת לישראל תגדל בעקבות תוכנית המורשת, בכ- 75,000 איש מידי שנה, עם סיום ביצוע ההשקעות. לאור זאת,לנתונים המוצגים בטבלה לעיל יש להוסיף את הפרמטרים הבאים בגין תיירות נכנסת: תוספת לתמ"ג - 630 מיליון ₪ ותוספת 3,000 מקומות תעסוקה .

ח. הסברה ושיווק

הצלחת התהליך כולו תלוי ביכולת להסביר, לתקשר, ולמתג אותו בשפה הרגשית והעיצובית הנכונה, ובכלים המדויקים והנרחבים ביותר.

האם העצמת תשתיות המורשת תפיח רוח חדשה בציונות, האם תחלחל אל הדור הצעיר, האם תעמיק את הידע, האם תצבע מחדש, בדימוי מושך ונחשק, את ההתעסקות בשורשים ואת המעשה החלוצי והקהילתי, בעידן של גלובליזציה דחוסה, הישגית ועמוסת מסרים? בעטיו של האתגר הזה נדרש טיפול הסברתי תדמיתי מלווה, לאורך כל צעד בתהליך, מראשיתו.

שלטי מוזיאונים ברחבי הארץ

בעידן המדיה המסחרית, וכשמדורת השבט האחת, מכתיבת הדעה, דועכת ומתחלפת במגוון עצום של מקורות מידע וספקי בידור-תרבות-סיפור, היכולת להשריש גיבורי תרבות ומודלים לחיקוי הפכה מורכבת יותר. יכולת השליטה בה, לכאורה, מוגבלת מבעבר. אולם, ככל שמשימת עיצוב התודעה הפכה מסובכת, כך העמיק בה הניסיון, והתגבשו סביבה התורות המקצועיות, המספקות לנו כלים להעצמת קליטת המסרים, לחיזוק האפקטיביות שלהם, יכולת הריגוש שהם מספקים ויכולתם להתקבע בזיכרון.

זוהי המערכה שתלווה את העצמת תשתיות המורשת: מאמץ מורכב לסקרן, לרתק, לעורר רצון למעורבות והזדהות – כל זאת כדי לחולל שינוי.

מערך התקשורת וההסברה ישאף לגבש הן "מטרייה" מיתוגית מרכזית אחת, והן "חליפות אישיות" לכל אחד מהפרויקטים. עקרונות העבודה יותאמו לקהלי היעד הממוקדים, אך גם ליצירת מעטפת של אווירה ציבורית מתאימה. הם יפנו אל כל אחד מזרמי הישראליות, באופן הנוגע בו, ובערוץ הנכון לו.

מסרי ההסברה יגובשו ויוטמעו בכל תוצרי המתווה ככל שיאומץ בהמשך ע"י ועדת ההיגוי הבין-משרדית, החל מהחזיונות האורקוליים באתרי המורשת, מהשפה העיצובית בהן יארזו החוויות השונות, מהסדנאות ומההפעלות האינטראקטיביות, ועד לפרסום באמצעי המדיה, ולמסע יחסי הציבור שיכתיב את נוכחות התוכנית באמצעי התקשורת, בארץ ובעולם.
הסברה, במובן הרחב ביותר, תידרש לעצב גם את האופן שבו יוטמעו המסרים במערכת החינוך.

יד יערי: דגל העפלה

עתלית: מחנה המעפילים

בראש ובראשונה, חיוני שתוכנית ההסברה תתמקד בפן הרגשי, במטרה להעניק רלוונטיות מחודשת למורשת הציונית בקרב הדור הצעיר, ולהפוך את הנושא לחווייתי, מרגש ועדכני.

במקביל, פעולות ההסברה מיועדות להעמיק את הידע ולהגדיל את החשיפה של בני נוער וצעירים למורשת הלאומית. זאת במטרה לחזק את המודעות לקשר הישיר בין חיינו כאן ועכשיו למאורעות העבר- כלומר להציג סיפור ציוני מגובש ומוחשי על רצף הזמן.

לצורך כך מומלץ להשתמש בכלים העדכניים ביותר לקידום המטרה - קמפיינים פרסומיים, השקעה באינטרנט לרבות שיתופי פעולה עם מאגרי המידע הפופולאריים ברשת, ייזום פרויקטים ותכניות בטלויזיה, פעולות יחסי ציבור, אירועי שטח חווייתיים תוך התחברות לתחומים כגון מוזיקה ואוכל, ועוד.

מיתוג, שיווק, יחסי ציבור

בתכנון הפעולות חשוב במיוחד להפעיל חשיבה מיתוגית וליצור "אריזות" שיווקיות מקוריות. דוגמא טובה לכך הינו קונספט "שביל ישראל", שהצליח ליצור רלוונטיות ומשיכה לצעירים ומבוגרים כאחד. קונספט זה הינו "אריזה מיתוגית" מקורית לנושא הטיולים הרגליים. יוזמה זו משתלבת עם יצר הטיולים וההרפתקנות הישראלי, בעיקר בקרב צעירים שהשתחררו מהשירות הצבאי, ולכן נחלה הצלחה רבה.

לפיכך מומלץ ללוות את מינהלת ביצוע הפרויקט בצוות פרסום ויחסי ציבור, שיכין הן את המיתוג הלאומי של התכנית והן את "החליפות" לפרויקטים עצמם. בנוסף לכך, מועלים כאן מספר רעיונות במטרה להדגים את אופן החשיבה והתכנון המומלץ בתחום התקשורת וההסברה:

- הפקת מפת נכסי מורשת לאומית בשפות שונות המתאימות למגוון סוגי האוכלוסיות; ישראלים ותיקים, עולים חדשים, תיירים וכד'. הפצת המפה תעשה באופן נרחב, לדוגמא בצירוף לעיתוני סוף השבוע.

- הצבת שילוט בולט וממותג בכל אחד מהאתרים שבהם יושקעו משאבים לשדרוג ושיפור האתר (מומלץ להציב את השלטים גם באתרים עצמם וגם בפניות מהכבישים הראשיים).

- יצירת אירועים מושכי קהל באתרים- מופעים, תצוגות אור-קוליות, דרמה, מוזיקה, שווקים היסטוריים ועוד.

- הקמת אתר אינטרנט ליצירת "כתובת" ברורה ומוכרת לריכוז כל המידע הרלוונטי הן על התוכניות הנרקמות והן על הפעולות עצמן. מומלץ להפוך את האתר לפלטפורמה לקיום דיאלוג שוטף עם הציבור לרבות קבלת פידבק לתוכניות, גיבוש רעיונות מקוריים ועוד.

- קידום מאמץ להכיר באתרים המבטאים וממחישים את הסיפור הציוני, כאתרי מורשת אונסקו ויצירת מיתוג ושיווק מיוחד לנבחרים.

- יצירת אייקון אינטרנטי שישולב במאגרי המידע הפופולאריים באינטרנט כגון ויקיפדיה ו- Google Earth, כך שבתוך הערכים השונים יופיע אייקון שיפנה לנכס הרלוונטי של המורשת הציונית. הקמת מאגר מידע מרכזי שבו ירוכזו כל הפריטי המורשת הציונית הקיימים בארץ (במודל Europeana), שיסייע בקידום רעיון האייקון.

- שידור פינה יומית קבועה ברדיו בה יסופר בכל פעם על נכס מורשת ציונית תרבותי אחר ואפשרויות הנגישות אליו.

- רתימת גופי שידור בתחום הטלוויזיה; לדוגמא - יזום סדרות דרמה "בשפה" טלוויזיונית עדכנית העוסקת בסוגיות הקשורות להיסטוריה הציונית וליוזמות ציוניות רלוונטיות, כגון ההתיישבות בנגב ובגליל.

- יצירת סידרה עדכנית של מוצרי שיווק לאתרים ונכסים שונים. לדוגמא הפצת פוסטרים של אתרים, אישים וכד', במוסדות חינוך.

- ייזום כתבי חידה ארציים או משחק "מחפשים את המטמון", להנעת הציבור לפעילות, ביקור באתרים, חשיפה לתכנים וכו'.

- העלאת נושאים באופן יזום למודעות ציבורית ולעניין תקשורתי. לדוגמא יום לציון הגבורה הציונית הקשור למורשת תל חי, יום לציון השירה העברית שיצוין ביום פטירתו של ביאליק, ועוד.

צילומים ותמונות באדיבות:

תמונת שער
זיו קורן לע"מ

הרצל בצבעי הסוואה
דוד מיכאלי 1979

תבליט אשורי המתאר את המצור והקרב על לכיש
שמור במוזיאון הבריטי

תל דן - השער, שחזור והמחשה של במת הפולחן
צביקה צוק, באדיבות רשות הטבע והגנים

כרזת ספריית הפועלים
מארכיון יד יערי

שלטי מוזיאונים ברחבי הארץ
אורית גבע, באדיבות הוצאת מפה

אמנות וזיכרון
באדיבות הוצאת "אריאל"

להקת תיאטרון מחול ענבל, ריקודי רועים
צלם: לא ידוע
באדיבות הספרייה למחול בבית אריאלה

מחסן ארכיון באגף החדש
צילום: דדי רשף.
באדיבות ארכיון הסרטים הישראלי

מחסן ארכיון באגף החדש של ארכיון הסרטים הישראלי
צילום: דדי רשף

"ציפורים גדולות" של נועה אשכול. דף מתוך הפרטיטורה של הריקוד
ג'ון הריז; צולם באוניברסיטת תל-אביב - אולם גילמן, 1987.
באדיבות האגודה לכתב תנועה, מיסודה של נועה אשכול

ריקוד "היין", כנס דליה, 1944
באדיבות הספריה למחול, בית אריאלה

להקת תיאטרון מחול ענבל בריקודי רועים
צלם: לא ידוע
באדיבות הספריה למחול בבית אריאלה

להקת מחול בת שבע ביצירה 1-2-3
צלם: מולה את הרמתי; באדיבות הספרייה למחול, בית אריאלה